

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ТА ЕТНОЛОГІЇ
ім. М.Т. РИЛЬСЬКОГО

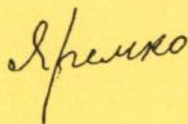
ЯРЕМКО НАДІЯ ОНИСИМІВНА

УДК [398.8:78.067.26]:[(470.620)+(477)](043.3)

НАРОДНОПІСЕННА КУЛЬТУРА УКРАЇНЦІВ КУБАНІ
(на матеріалі польових досліджень історичної Чорноморії)

17.00.03 – Музичне мистецтво

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора мистецтвознавства

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та теорії культури Харківської державної академії культури Міністерства культури і туризму України.

Науковий консультант – доктор мистецтвознавства, професор

Стахевич Олександр Григорович,

Сумський державний педагогічний університет ім.
А.С.Макаренка,

завідувач кафедри вокального мистецтва (Суми).

Офіційні опоненти

– доктор мистецтвознавства, професор

Грица Софія Йосипівна,

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етно-
логії ім. М.Т.Рильського НАН України,

провідний науковий співробітник відділу культурології
та етномистецтвознавства (Київ);

– доктор мистецтвознавства, професор

Ільченко Олександр Олександрович,

Київський національний університет культури
і мистецтв,

професор кафедри фольклористики, народнопісенного
та інструментального виконавства (Київ);

– доктор мистецтвознавства, професор

Смоляк Олег Степанович,

Тернопільський державний педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка,

завідувач кафедри музикознавства, методики музично-
го виховання та акторської майстерності (Тернопіль).

Провідна установа

– Харківський державний університет мистецтв ім. І.Ко-
тляревського Міністерства культури і туризму України,
кафедра історії та теорії світової та української культу-
ри (Харків).

Захист відбудеться 16 січня 2007 року о 12 годині на засіда-
нні спеціалізованої вченої ради Д 26.227.03 по захисту дисертацій в Інституті
мис-

тектвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України
(01001, м. Київ-1, вул. Грушевського, 4, IV поверх).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту мистецтво-
знавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України (01001,
м. Київ-1, вул. Грушевського, 4, IV поверх).

Автореферат розіслано 7 листопада 2006 р

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради,

кандидат мистецтвознавства

І.М. Сікорська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку українського етномузикознавства особливого значення набуває звернення до вивчення народнотрадиційної культури зарубіжних українців, які, довгий час проживаючи за межами етнічної метрополії, не втрачали пасіонарної здатності зберігати історично набуті культурні й духовні цінності своєї нації. Найбільш збереженою, доступною і репрезентативною сферою традиційної культури українського зарубіжжя є народна піснетворчість. Її науково-теоретичне дослідження дає можливість виявити історію й динаміку формування збереженого фонду та його різночасових і різнотериторіальних версій, через котрі, за С. Грицюю, реалізується пісенна парадигма твору як сукупність згрупованих навколо найконсервативнішої інваріантної моделі його локальних варіантів.

Яскравим феноменом серед міграційних осередків на території Російської федерації є народнопісенна культура українців Чорномор'ї – надкубанської степової частини сучасного Краснодарського краю, яка утворилася під час підкорення й колонізації Росією Західного Кавказу (1792-1864 рр.) і поступово “планово” заселялася представниками переважно української військової і сільської людності. Народна пісня українського субетносу, що з перших років заселення території історичної Чорномор'ї стала надійною охоронницею національних традицій, в наші дні є живим і органічним чинником етномузичної культури Кубані й України. Ця думка підтверджується не лише наявністю значного потенціалу українських народних пісень у фонді крайової державної науково-творчої установи “Кубанський козацький хор” (м. Краснодар), а й результатами 10 зимово-літніх фольклорно-етнографічних експедицій (понад 1000 фольклорних одиниць), здійснених дисертанткою у 1990-1996 рр. у 62-х поселеннях колишньої Чорномор'ї.

У кубанській музичній фольклористиці, яка має давні традиції концертної популяризації зразків місцевого пісенного фольклору (від 1818 р.), публікації етнографічних матеріалів з описом обрядів чорноморського козацтва (від 1865 р.), збору, нотування й перших спроб видання українських пісень (від 1883 р.), і досі домінуючою залишається збирацька, транскрипційна, концертно-репрезентативна та видавнича робота. Сильною стороною кубанської музичної фольклористики є нотографія, що систематично поповнюється завдяки публікаторській діяльності В.Г. Захарченка як послідовника закладених на Кубані Я.Д. Бігдаєм і Г.М. Концевичем традицій. Аналітичне етномузикознавство представлене лише окремими статтями з визначенням стилістики й типології традиційних пісень Кубані, розмаїтість яких зумовлена належністю до різних культурних метрополій. Ось чому етномузикознавче монографічне дослідження суто українських пісенних традицій на Кубані є окремою актуальною проблемою, що потребує свого вирішення.

На сучасному етапі пріоритетною у дослідженні українсько-кубанських пісенних традицій повинна стати наукова праця етномузикознавця, що включає такі континуальні види роботи: збирання пісень в місцях історичного заселення українців; їх транскрибування за неортодоксальною методикою письмової фіксації зразків усного функціонування; музично-текстологічне їх вивчення за усіма позиціями з метою етномузикознавчого осмислення народнопісенного українського матеріалу, який третє століття функціонує в активних і пасивних формах на північно-кубанських землях як серед носіїв усної традиції, так і в концертно-вторинному відтворенні; створення єдиного каталогізованого українсько-кубанського фольклорнопісенного фонду.

Український субетнос із покоління в покоління зазнавав на кубанських землях дію державної системи обмежень, заборон, репресій, фізичного знищення, унаслідок чого втратив якісні ознаки свого генотипу. Проте сам факт, що він за таких умов, які в науці толерантно називаються іноетнічними впливами, зумів зберегти корінний субстрат своєї багатолікої народнопісенної культури, виявився вагомим аргументом для пробудження наукового зацікавлення українсько-кубанською субетнічною піснетворчістю як явищем мистецьким і водночас соціально-історичним. Усвідомлення цього факту має посилювати інтерес до проблеми, пов'язаної з потребою не тільки етномузикознавчого дослідження різножанрового українсько-кубанського пісенного фонду, а й скоригування наукового погляду на українців Кубані як на субетнос українського етносу, а на їх піснетворчість як на духовну цінність національної культури. Бо ж у народнопісенній культурі українців Кубані, насамперед історичної Чорноморії, закарбувалася "творча робота" багатьох поколінь з менталітетним відчуттям українського поетичного слова й музичної інтонації, християнської моралі та етнічних традицій, історичної мудрості предків і неповторної аури свого генотипу.

Настанова на вивчення історії географічно окресленої "чорноморської" території і життєдіяльності українського субетносу з вирізненням його народно-пісенної культури як домінантної зумовила комплексно-системний підхід до аналізу цієї культури на рівнях пізнання історичних і соціальних процесів, що відбувалися під час становлення етнічних земель, і етномузикознавчого дослідження привнесеної наприкінці XVIII ст. на цей терен української автохтонної пісенності. Саме це уможливило осмислення фольклору українців степового Надкубання як складника культури кубанського козацтва й дало змогу сформулювати неупереджений погляд на кубанського козака як на архетип української історії. Появі даного дисертаційного дослідження надається значення не тільки суб'єктивного (українсько-кубанське походження дисертантки), а й об'єктивного науково-творчого імперативу, спричиненого необхідністю першого прориву і актуалізованого вимогами власної збирацької й транскрипційної, кубанської збирацької, транскрипційно-видавничої і художньо-виконавської практики та сучасної європейської, зокрема української, етномузикології.

З'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі історії та теорії культури Харківської державної академії культури, в наукові плани якої входить розробка комплексної теми “Культура України”, зокрема “Фольклористика”, що передбачає дослідження народнопісенної культури Слобожанщини і регіональних фольклорних культур ближнього зарубіжжя на базі зібраних в експедиційно-польових умовах і транскрибованих фольклорно-етнографічних матеріалів. Дисертація відповідає тематичному плану наукових досліджень кафедр Харківської державної академії культури на 2001-2005 рр., затверджену вченою радою 23.02.2001 р., протокол № 8.

Мета і завдання дисертаційного дослідження. Мета даного дослідження – виявлення закономірностей формування, історичного розвитку і сучасного функціонування народнопісенної культури кубанських українців в її національно визначеній цілісності як художньої системи і, в зв'язку з цим, спростування хибної думки деяких місцевих істориків щодо перетворення кубанського козака на представника субетносу російського етносу, а українського традиційного культурного фонду, зокрема пісенного, на загальнокубанський, східнослов'янський в своїй основі, і саморозвитку його, як нової локальної традиції з уніфікованим ядром, в контексті єдиної системи цінностей.

Поставлена мета передбачає вирішення таких основних завдань:

- визначити процеси формування етнічної території, участь українського козацтва в російсько-черкеській (Кавказькій) війні та колонізації відвойованих у автохтонного гірського населення закубанських земель;
- висвітлити питання, пов'язані з історією життєдіяльності українського субетносу на Кубані та проблемою нації в історичному і сучасному аспектах;
- окреслити стан народнопісенної українсько-кубанської традиції;
- зробити етномузикознавчий розгляд зібраних на території історичної Чорноморії і транскрибованих різножанрових українсько-кубанських пісень;
- здійснити системно-класифікаційний розподіл долучених до дослідження зразків на пісні **епічні** (історичні, станові, ліро-епічні баладні), **обрядові** (зимово-новорічні, весільні) та **ліричні** (козацькі, про кохання, родинного життя, аграрно-трудові, літературно-мистецького походження, жартівливі);
- дослідити різноваріантні пісенні версії, через які виявляється пісенна парадигма множинного ряду одного твору як сукупність кількох локальних варіантів, що групуються навколо інваріантного мелодичного типу;
- висвітлити художнє “обличчя” найяскравіших носіїв пісенного фольклору як представниць певних локальних мелодичних стилів;
- сформулювати ретроспективний погляд на кубанське кобзарство-бандурництво як на феномен української культури;
- виявити генетичні корені і сліди ідентичності окремих кубанських пісень у порівнянні з аналогічними піснями різних регіонів України та Кубані.

Об'єктом дисертаційного дослідження є музичний фольклор українського субетносу Кубані та його функціонування в сучасних умовах перебудовних економічних, політичних та етнокультурних процесів. **Предмет дослідження** – українська народна пісенність усної традиції у сфері локальних діалектів кубанського регіону, що має узагальнену історичну назву “Чорноморія”.

Матеріал дисертаційного дослідження складають: власний архів фонозаписів (1012 фольклорних одиниць) та їхніх транскрипцій, створений на базі зібраних в експедиційно-польових умовах фольклорно-етнографічних матеріалів; 26 пісенних зразків з архіву фонозаписів львівського етнографа Г.В. Дем'яна, зроблених у 1988 р. за межами Чорноморії (у трьох поселеннях “закубанського” Кримського району Краснодарського краю); шість знайдених дисертанткою транскрипцій-автографів українсько-кубанських пісень, здійснених у 1905 р. О.А. Кошицем; окремі справи із фондів державних архівів Харківської області, Харківського відділення Спілки композиторів України, Краснодарського державного історико-археологічного музею-заповідника ім. Є.Д. Феліцина; різногалузева література із фондів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка, Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, бібліотеки наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові, Рівненської обласної бібліотеки, Краснодарської красної наукової бібліотеки ім. О.С. Пушкіна, читальних залів бібліотек Харківської державної академії культури, Харківського державного університету мистецтв ім. І.П. Котляревського, Рівненського державного гуманітарного університету та Кропоткінської (Краснодарського краю) міської бібліотеки. Крім того, опосередковано використано значний польовий матеріал різних регіонів України: власний і рівненського етноорганолога Б.І. Яремка (зібраний на теренах Північно-Західної та Південної Волині, Рівненського Полісся, Галицької, Закарпатської та Буковинської Гуцульщини, Галицької і Закарпатської Бойківщини), а також чисельних учнів дисертантки (студентів Рівненського державного гуманітарного університету – представників усіх регіонів Західної України, Житомирського Полісся і Хмельницького Поділля) та колег навчальних і наукових установ України й м. Краснодар.

Методологічною основою роботи є комплексно-системне вивчення зібраного й письмово зафіксованого музично-етнографічного матеріалу та історичних процесів, пов'язаних з фактами історії землі, на яку українська народнопісенна культура була привнесена і продовжила своє буття в нових просторово-часових, адаптаційно-впливових та соціально-життєвих умовах. Основоположною для охоплення матеріалу розділу “Український субетнос на території Чорноморії” є традиційна ретроспективна методика розпізнавання фактів історії в хронологічній послідовності, яка включає підходи генетичний, реконструкційний, структурно-аналітичний та узагальнено-синтезуючий, а також методи компаративного, структурно-типологічного, структурно-лексичного, структурно-семантичного та критичного аналізу.

Комплексно-системне дослідження українсько-кубанського народнопісенного матеріалу включає функціональний та історико-типологічний підходи до вивчення жанрово-стильової системи музичного фольклору і базується на упорядчених у часі таких континуальних формах роботи: збирацька експедиційно-польова, письмово-репродукційна, жанрово-класифікаційна та науково-дослідна. Кожна з цих форм здійснювалася в системі конкретних науково-методологічних завдань, практично орієнтованих методичних рекомендацій та детально розроблених інструкцій, які сприяли утворенню необхідного в роботі алгоритму з опорою на загальнотеоретичні знання і досвід музиканта, готового до тривкої праці. Детальний опис методологічної бази дослідження подано у другому розділі дисертації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в українському й кубанському етномузикознавстві на базі досліджених матеріалів експедиційно-польової роботи, здійсненої на території історичної Чорноморії, а також через вивчення російських, українських та інших історико-етнографічних, культурологічних і етномистецтвознавчих друкованих джерел XIX-XX ст. була створена науково-теоретична концепція формування, розвитку та побутування українсько-кубанської народної піснетворчості в контексті історичних процесів, пов'язаних із життєдіяльністю українського субетносу на Кубані. Одержані результати конкретизуються такими позиціями:

- відпрацьовано узагальнену реконструкцію “образу” українського козака як представника своєї нації і стислу історичну хронологічну періодизацію його життєдіяльності на кубанській землі;
- обґрунтовано критичний погляд на проблеми нації і кризи самоідентифікації в умовах існування двовекторних інтеграційних зв'язків;
- удосконалено думку щодо вирішальної ролі етнічної культури українських переселенців для збереження генетичної пам'яті в умовах активної дії адаптаційно-впливових факторів, мілітарного російського буття XIX та соціальних катаклізмів XX століть;
- доведено хибність думки кубанського історика М.І. Бондаря щодо розчинення вихідного українського субетносу на Кубані і перетворення його етнокультури на уніфіковану культуру кубанського козацтва;
- згромаджено (записано на магнітну стрічку, транскрибовано, систематизовано) 1012 українських народних пісень, які в активних або пасивних (в пам'яті співачок) формах функціонують на Кубані;
- здійснено етномузикознавчий розгляд 943 залучених до дослідження різножанрових пісенних зразків;
- оновлено методику транскрибування українсько-кубанських пісень на рівнях відтворення вербальних текстів згідно із засадничим критерієм структурування вірша і засобами української орфографії (а не російської, якою традиційно користувались усі без винятку кубанські фольклористи) та сучасного графічного зображення й оформлення музично-етнографічних текстів;

– на базі етномузикознавчого аналізу шести знайдених в архіві рукописних транскрипцій О.А. Кошиця вперше зроблена спроба аналітичного осмислення фольклористичної спадщини українського митця в галузі кубанознавства;

– виявлено міжжанрові зв'язки на рівнях інтонаційності, мело- та формотворення, ладового структурування і мелостилістики, що дало змогу віднести народнопісенну культуру українців історичної Чорноморії до дифузної;

– встановлено мелодичні типи різної спорідненості варіантних зразків епічної, обрядової та ліричної пісенності;

– реконструйовано пісенний корпус традиційного чорноморського весільного обряду в послідовності 29 ритуальних дій;

– визначено індивідуальні виконавські стилі найяскравіших представниць одноосібного та гуртового співу.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості здійснення дисертанткою таких перспективних заходів: публікація п'ятитомної “Антології українських народних пісень Кубані” (перший том – “Колядки і щедрівки” – підготовлений до друку) і Матеріалів до бібліо- та нотографії (1865-2006 рр.) “Українська народна музика Кубані”; подальше заглиблення у розробку проблем, пов'язаних зі збереженням і науковим дослідженням етнокультурних традицій українців усього Краснодарського краю та Північного Кавказу і створення для цього організованих структур; введення в етнопедagogічну діяльність кафедр музичного фольклору (фольклористики) мистецьких навчальних закладів України і Кубані теоретичних результатів дослідження і практичних матеріалів фонографічного збірника (другої частини монографії) дисертантки, що містить 400 транскрибованих нею пісень, через використання цих результатів на лекційних, практичних, лабораторних та індивідуальних заняттях з дисциплін “Вступ до етномузикознавства”, “Український музичний фольклор”, “Аналіз народномузичних творів”, “Етносольфеджіо”, “Музично-етнографічна транскрипція”, “Українське народне багатоголосся”, “Традиційний сольний спів”, “Фольклорний ансамбль”; розроблення курсу лекцій і методичних вказівок з вивчення українсько-кубанської народнопісенної традиції; підготовка радіо- і телепередач, виконавських програм фольклорних фестивалів, конкурсів та концертів з метою наукової і художньої репрезентації народних пісень українців Кубані.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що монографічне дослідження народнопісенної культури українців історичної Чорноморії на базі одноосібно розробленої концепції і в контексті української й кубанської історії та культури здійснюється вперше і має проблематичний характер, оскільки воно пропонує низку нових поглядів, періодизацій, оцінок, підходів, висновків. Дана праця, також уперше, впроваджує в науковий обіг етномузикознавчий опис значного корпусу пісень українсько-кубанської етнотрадиції (134 зразки епічного, 388 обрядового і 421 ліричного жанрів) як результат власної збирацької, транскрипційної, жанрово-класифікаційної та науково-дослідної роботи.

Апробація результатів дисертації. Робота обговорювалась на засіданнях кафедри історії та теорії культури Харківської державної академії культури. Матеріали дисертаційного і монографічного досліджень, також опублікованих дисертанткою в журналах і наукових збірниках статей, тез і матеріалів уже використовувались нею в спецкурсах “Етносольфеджіо”, “Українське народне багатоголосся”, на індивідуальних заняттях з “Музично-етнографічної транскрипції”, в практикумі “Фольклорний ансамбль”, при керівництві курсовими, бакалаврськими, дипломними та науковими роботами студентів кафедри музичного фольклору Рівненського державного інституту культури і (від 1999 р.) Рівненського державного гуманітарного університету, також при написанні “Підручника поліфонії” (рук.) і науково-методичної розробки “Українське народне багатоголосся”. Основні положення і висновки дисертації упродовж 1991-2006 рр. обговорювались і виголошувались на 24-х міжнародних (Івано-Франківськ, 1992; Рівне, 1996, 1998, 1999; Харків, 1998, 2000, 2002, 2004; Чернівці, 2002; Санкт-Петербург, 2004; Могильов, 2005), всеукраїнських (Львів, 1991, 2001; Київ, 1996, 1998; Рівне, 2000; Тернопіль, 2000), регіональних (с. Джубга Туапсинського району Краснодарського краю, 2001; Краснодар, 2001; Рівне, 2004) наукових конференціях, читаннях, конгресах, а також сесіях Наукового Товариства ім. Шевченка (НТШ, Львів, 1993; рівненський осередок, 2002, 2003, 2006).

Публікації. Основні положення, ідеї та результати дослідження викладено у 41 публікації: двочастинній монографії “Українці Кубані та їхні пісні” (К.: Музична Україна, 2005. — 784 с. або 63,21 умов.-друк. арк.; I ч. — теоретичне дослідження, с. 3-332; II ч. — нотно-поетичні транскрипції 400 пісень, с. 333-771), 18 статтях у збірниках наукових праць, 9 статтях у наукових журналах, 11 публікаціях у збірниках матеріалів і тез наукових конференцій, двох газетних статтях. Із перерахованих статей 25 розміщено у фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі Вступу, 6 розділів, Висновків, Списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації — 470 сторінок: 412 с. — основний текст, 58 с. — Список використаних джерел, що налічує 679 найменувань. 303 джерела Списку використаних джерел надруковані в Україні (44,6%), 344 — в Росії (50,7%), в тому числі 232 — на Кубані (67,4% від числа російських джерел і 34,2% від загального Списку), а також 16 — на іноземних мовах (2,3%) і 16 (україно- і російськомовних) — за кордоном (2,3%). 92 джерела (13,5%) належать до видань, надрукованих до 1918 р.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Комплексно-системне дослідження народнопісенної культури українців Північно-Західного Надкубання, здійснене на базі багаторічного польового вивчення пісенної практики сучасних носіїв “чорноморської” традиції, з одного боку, дозволило утвердити думку щодо започаткування етномузичного кубанознавства як специфічної галузі українського етномузикознавства, котре

має свої об'єкт і предмет вивчення, проблеми й цілі, методологію і методику, досягнення й перспективи, а з другого боку, намітило шляхи для подальшого розвитку цієї галузі в багаторівневих науково-художніх напрямках, аспектах, тематиці. Дані збирацької, письмово-репродукційної, жанрово-класифікаційної та виконавської систематизації пісенного матеріалу, що нагромаджувалися в процесі континуальних етапів роботи, передували головному, науково-дослідному етапові, ставши сировинною базою для етномузикознавчого дослідження пісень (засобами відповідної методики й наукового апарату) і виявлення посутніх характеристик українсько-кубанської піснетворчості як типу **художньої діяльності** кількох поколінь українців Кубані і поліфункціональної її ролі у справах **збереження** (охоронна функція), **відтворення** (репродукційна функція), **відновлення** (регенераційна функція) та **творення** (етична й комунікативно-виховна функція) української музичної етнотрадиції в умовах іноетнічної держави і тотальної русифікації.

У Вступі поставлена і **сформульована** науково-теоретична концепція, пов'язана з найактуальнішою потребою вивчення народотрадиційної пісенної культури українців Чорномор'я – одного з найбільших регіонів Кубанського краю Російської імперії, який формувався упродовж завоювання і колонізації нею Західного Кавказу і заселявся військово-козацькою та сільською людністю переважно з теренів України; **розкрито** стан наукової проблеми та її значення для сучасного українського етномузикознавства; **обґрунтовано** актуальність дослідження; **сформульовано** мету та завдання дисертації; **визначені** її об'єкт, предмет, зв'язок із науковими програмами і темами наукових досліджень кафедр Харківської державної академії культури, науково-теоретична новизна одержаних результатів, їх практичне значення та апробація; **вказані** структура і обсяг дисертації, у кількох монографіях, статтях у наукових журналах і збірниках наукових праць, матеріалах та тезах конференцій опубліковано результати дисертаційної роботи.

У Розділі першому “Огляд літератури” передусім постулюється думка щодо необхідності формування наукового погляду на етнопісенну культуру кубанського козацтва через пізнання музичної мови і музичного мислення її носіїв. Саме це дало змогу осмислити фольклор українців степового Надкубання як складову частину культури кубанського козацтва і сформувати неупереджений науковий погляд на кубанського козака як на архетип української історії. Етномузикознавча проблема, що є базовою при дослідженні пісенного матеріалу чорноморсько-кубанського козацтва, не може не пов'язуватися з настановою на залучення, окрім етномузикознавчих, нотографічних та інших музичних джерел, також джерел історичних – російських, українських, кубанських – з метою визначення ретроспективного погляду на життєдіяльність українського субетносу на Кубані та закономірні процеси функціонування його культури, зокрема народнопісенної. У зв'язку з цим для дослідження окресленої теми було залучено літературу, яка і прямо, і опосередковано з нею співвідноситься і яку згруповано

навколо трьох блоків: Українознавство, Кубанознавство, Різногалузева друкована інформація.

Блок **“Українознавство”** охоплює літературу з української історії, етнографії, мистецтвознавства, етномистецтвознавства, музикознавства, етномузикознавства, з національних питань, також нотографічну та довідково-словникову. Дисертанткою опрацьовані фундаментальні, цікаві як джерела фактологічного матеріалу, праці українських (М. Грушевський, І. Крип'якевич, С. Томашівський, О. Єфименко, О. Оглоблін, Д. Багалій, В. Голубицький, Р. Коваль, Д. Білий), іноземних (Г.Л. де Боплан, П. Меріме), російських (О. Регельман) та кубанських (П. Короленко, Ф. Щербина) істориків; наукові розвідки з історії запорозького козацтва (М. Драгоманов, А. Скальковський, Д. Яворницький, В. Антонович, О. Головка, І. Каманін, І. Кравченко, Ю. Мицик) та історії взаємостосунків України з Росією (В. Артамонов, В. Горобець, О. Дзюба, А. Каппелер); етнографічні дослідження українських класиків (П. Куліш, П. Чубинський, М. Сумцов, В. Гнатюк); монографічні праці та наукові й публіцистичні статті з питань української нації (В. Іванишин, Л. Костенко, Я. Радевич-Винницький, В. Сильченко); літературознавчі та культурологічні розвідки І. Франка, І. Огієнка, Р. Кирчіва, С. Білокона; мемуарна, епістолярна (О. Кошиць) й документально-оповідальна (І. Шаповал) література та поетичні твори деяких українських класиків; роботи з питань традиційної народної культури українців (І. Рудченко, О. Потебня, Г. Хоткевич, К. Сосенко); етномистецтвознавчі статті сучасних українських вчених (С. Верговський, О. Гринів, М. Красиков, В. Куєвода, Н. Лесюк, М. Селівачов); музикознавчі праці О. Кошиця, Й. Миклашевського, О. Бенч-Шокало, Л. Корній, І. Пясковського, Л. Ященка.

Значний корпус робіт з українського етномузикознавства представлений іменами К. Квітки, Ф. Колесси, Г. Хоткевича, В. Гошовського, О. Дея, О. Правдюка, С. Грици, А. Іваницького, Є. Єфремова, І. Клименко, О. Мурзиної, М. Шубравської, І. Юдіна-Ріпуна, Б. Луканюка, І. Мацієвського, М. Мишанича, Л. Новикової, В. Осадчої, О. Смоляка, О. Тюрикової, Б. Яремка.

Фольклорні збірники, переважна більшість яких є нотографічною, складають, разом зі збірниками вокально-хорових творів, тематичну групу джерел, позначену назвою **“Українська нотографія”**. Рубрикація підрозділів цієї групи базується на систематизації збірників XIX ст., збірників моножанрових (пісні воєнні, ліричні, зимово-новорічного календаря, рекрутські й солдатські, наймитські та заробітчанські, чумацькі, літературно-мистецького походження, весільні, дитячі, про кохання, родинного життя, баладного циклу), збірників пісень, записаних з голосу (зокрема Лесі Українки, Д. Яворницького) або конкретними діячами, також регіональних, хрестоматійних, “шевченківських” та української діаспори, піснеників тощо.

Нотографія, що охоплює вокально-хорову та музично-навчальну літературу, представлена творами М. Лисенка, М. Леонтовича, О. Кошиця, піснями та

романсами на слова українських поетів. Зі словниково-довідкової літератури авторка послуговується словниками Б. Грінченка, П. Деркача, етимологічними, російсько-українськими, українсько-російськими та іншомовних слів, також томами серії “Історія міст і сіл України”, працею О. Компана з історії українських міст другої половини XVII ст.

Блок джерелознавчої літератури з “Кубанознавства” включає видання з історії краю та козачого війська, географії й топонімії, етнографії і регіонаознавства, релігії, художньої культури, освіти й просвітництва, художньої літератури та музичної фольклористики. Вивчення різноманітних джерел з історії кубанських земель, Чорноморського та Кубанського козачих військ (ЧКВ і ККВ) уможливило не тільки ретроспективно охопити багатовікову етнічну історію Правобережної Кубані, на фактологічних даних прослідкувати динаміку двохсотлітнього періоду життєдіяльності українського субетносу, а й пізнати кубанську історіографію в її становленні та часовому русі. Згідно зі списком “кубанознавчого” блоку, література з історіографії, авторство конкретних праць якої належить переважно кубанським, а також російським та українським історикам і публіцистам, поділяється на монографічну, підручкову, науково-публіцистичну, мемуарну, науково-популярну та словниково-довідкову. У ній висвітлюються етнічна історія території, історія ЧКВ-ККВ, питання військового землекористування, Кавказька війна, катаклізми XX ст. Авторами історичних монографій є кубанські й російські історики XIX–першої пол. XX ст. Чисельне місце серед кубанських істориків посідають козаки українського походження, а саме: хронологічно перший історик ЧКВ О.М. Туренко (бл. 1792-18??), співавтор (разом з Я.Г. Кухаренком) “Исторических записок о войске Черноморском”; високоосвічений історик і етнограф І.Д. Попка (1819-1893), автор праці “Черноморские казаки в их гражданском и военном быту” (СПб, 1858); “історик від природи”, етнограф, джерелознавець і архіваріус П.П. Короленко (1834-1913), серед праць якого класичною є монографія з історії української колонізації Кубані “Черноморцы” (СПб, 1874); вчений енциклопедичного рівня Ф.А. Щербина (1849-1936) – історик, етнограф, соціолог, економіст, фундатор російської бюджетної статистики, письменник, політичний діяч, ректор і професор українського університету в Празі, організатор Української господарської академії в Подєбрадах (Чехословаччина), автор фундаментальної двотомної праці “История кубанского казачьего войска” (Екатеринодар, 1910, 1913); Є.Д. Феліцин (1848-1903) – історик, етнограф, археолог, збирач і дослідник предметів старовини, засновник Кубанських статистичного комітету і етнографічного й природо-історичного музею, створювач першої в Росії археологічної мапи пам’яток старовини Кубанської області, просвітитель, громадський діяч, редактор науково-красназничого видання “Кубанский сборник”, в якому, окрім природознавчих матеріалів, публікувалися тексти народних пісень, що сприяло зародженню кубанської музичної фольклористики.

Окрім історичних робіт кубанських класиків, було опрацьовано монографії, підручники та навчальні посібники, збірники наукових праць, окремі статті з історії Кубані і ККВ, авторами яких є сучасні кубанські історики В. Соловйов, Б. Трьохбратов, В. Ратушняк, О. Маслов, І. Куценко, О. Матвеев.

У монографіях російських істориків XIX ст. – шеститомній “История войны и владычества русских на Кавказе” М. Дубровіна (СПб, 1871-1888), двотомній “25 лет на Кавказе” А. Зіссермана (СПб, 1879), п’ятитомній “Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях” В. Потто (Тифлис, 1885-1891) – подається “панорамний” огляд подій Кавказької війни, висвітлюється історія гірських закубанських племен, зокрема історико-етнографічний опис побуту й матеріально-духовної культури черкесів-адигейців. Найоб’єктивнішим, на думку дисертантки, дослідженням історії Кавказької війни є закінчена у 1934 р. монографія М. Покровського “Кавказские войны и имамат Шамиля” (М., 2000), у якій автор головною причиною, що штовхнула горців на безперервну боротьбу за незалежність, називає жорстоку політику царату, зумовлену завданням захоплення кавказьких земель для розподілу її між російськими поміщиками і утворення торговельних шляхів на Закавказзя. Певну цінність мають історичні нариси А. Лавинцова, А. Лаврова, Д. Пахомова (СПб, 1904), оповідання М. Острогорського (СПб, 1880) і Н. Вишневецького (Екатеринодар, 1911), спогади А. Руновського (СПб, 1860), Ф. Торнау (1864) та М. Солодуна (Ставрополь, 1914), публічні лекції В. Романовського (СПб, 1860). Їх автори – учасники воєнних дій, розвідники російської армії, працівники кавказької адміністрації – розповідають про події Кавказької війни, здійснюють огляд військової присутності Росії на східних і західних землях гірських народів, роблять хронологічну систематизацію головних етапів війни.

Проблемам історії та історіографії Кубані й Північного Кавказу, минулого і сучасного козацтва присвячена низка збірників наукових праць, а також збірникових, журнальних та газетних статей, опублікованих у 90-х рр. XX ст. в Краснодарі. Із українських видань з кубанознавства, на які робляться посилання, – монографія В. Голубицького (К., 1956), нариси Д. Білого (К., 1994), Р. Ковалю (К., 2002). Література з кубанського регіонознавства включає роботи одного з фундаторів наукової регіонознавчої бібліографії на Кубані Б. Городецького (бл. 1876-1941) і публікації 90-х рр. XX ст. Група джерел з кубанської етнографії охоплює друковані у 90-х рр. XIX ст. етнографічні нариси П. Кирилова і М. Дикарева, сучасні наукові збірники і статті з традиційної культури російського, зокрема кубанського, козацтва.

Дискусійними є наукові статті сучасного кубанського вченого М.І. Бондаря. Надавши кубанському козацтву статус субетносу російського етносу, він зробив модель традиційної кубанської козацької культури з уніфікованим українським чинником і дійшов висновку, який не відповідає результатам етномузикознавчих досліджень народних пісень українців Кубані: “... традиційна культура

кубанського козацтва... займає проміжне положення між російською (в її південно-російському варіанті) і українською¹.

Джерелами пізнання питань, пов'язаних з побутом, культурою, історією й менталітетом кавказьких народностей, є довідкові й монографічні праці та художні твори адигейських вчених, письменників і просвітителів. Відомості про кубанську географію, топонімію і поселення, історію православної церкви, релігійні традиції, освіту й просвітництво кубанського козацтва містяться в окремих нарисах, статтях, монографіях, матеріалах. Найважливіші події, що відбувались упродовж двох століть в столичному козацькому курені (станіці, місті) Катеринодарі (Краснодарі), хронологічно описано у масштабному виданні "Екатеринодар-Краснодар. 1793-1993: Два века города в датах, событиях, воспоминаниях" (Краснодар, 1993). Кубанські літературознавчі дослідження свідчать про "український" напрям, передусім представлений розвідками В.К. Чумаченка, в яких розробляються теми літературних традицій кубанського козацтва, їхніх призабутих представників, "долі" української мови на Кубані.

Мистецьке життя Кубані висвітлюється в публікаціях, присвячених музичній і театральній творчості, загальним питанням кубанської художньої культури. Про зародження кубанського етномузикознавства свідчить надрукована в 1902 р. стаття П. Махровського (1860-19??), організатора музичного життя в краї. На жаль, недостатність музичної освіти не дала йому змоги укласти підручника з теорії народної музики. Тим часом створення такого підручника було, на його думку, конче потрібне з огляду на те, що "населена малоросами" Кубанська область становить "великий інтерес для музиканта через збереження в ній старовинних пісень". До вивчення їх, як він цілком слушно вважав, **неможливо застосовувати загальновизнані закони західноєвропейської музики**. Проте за сто проминутих відтоді років ідея П. Махровського так і залишилася нездійсненою, і в наш час кубанське музикознавство не займається науково-теоретичним дослідженням українсько-кубанських пісень, а публікації про них, зазвичай, мають характер публіцистичний, декларативний або мемуарний.

Інформаційно-історичні відомості містять роботи кубанських дослідників хорової культури. Найбільш ранньою (Екатеринодар, 1911) серед них слід вважати працю архіваріуса ККВ І. Кияшка (1864-1925), присвячену історії військових співочого й музикантського хорів за 100 років функціонування. Історія кубанського симфонічного оркестру розкривається в сучасній публікації О. Слепова. Питання щодо збору й публікації пам'яток кубанської художньої творчості ставилися, починаючи від 1914 р., на сторінках Бюлетеня "Известия ОЛИКО" ("Общество любителей изучения Кубанской области", 1896-1932 pp.).

Кубансько-українська рубрика включає статті культурологічні, українознавчі, а також присвячені українським і кубанським діячам. Українознавча тематика представлена: упорядкованим В. Оліфіренком (Донецьк)

¹ Бондарь Н.И. Модель традиционной культуры кубанского казачества // Традиционная культура кубанского казачества: Избранные работы. – Краснодар: КГНТУ "ККХ", 1999. – С. 42.

і В. Чумаченком (Краснодар) навчальним посібником-хрестоматією з української літератури для 5-7 класів кубанських шкіл “Козак Мамай” і рецензією на нього; статтями В.К. Чумаченка про кубанську школу україністики і “тернисті шляхи” українців Кубані; статтю голови ТУКК (Товариства української культури Кубані) М. Тернавського про етнічне самовизначення кубанських козаків через фольклорні твори із закладеними в них архетипами, “з яких складається, згідно з Юнгом, колективне підсвідоме – одне із головних складових етнічного “я” людини”². “Чи легко бути українознавцем в Росії?” – інтерв’ю з В. Чумаченком, в якому він розповідає про місцеву політику, що ігнорує українське питання.

У великій рубриці кубанознавчого циклу певне місце займають публікації тих діячів, які стояли біля джерел кубанської музичної фольклористики. Найбільший внесок у її становлення зробили Я.Д. Бігдай (1855-1909), Г.М. Концевич (1863-1937), В.Г. Захарченко (1938 р.н.) та О.А. Кошиць (1875-1944). Опубліковані Якимом Дмитровичем Бігдаєм у 1896-1898 рр. в Москві 14 випусків зібраних на Кубані народних пісень, незважаючи на недоліки, залишаються на сьогодні цінним джерелознавчим документом епохи і мистецькою пам’яткою кубанського музичного фольклору. Через 100 років В. Захарченко, упорядкувавши за жанрами пісні усіх бігдаївських випусків і текстологічно зредагувавши згідно з сучасною кубанською методикою транскрибування фольклорнопісенних творів, опублікував їх у двох томах (Краснодар, 1992; 1995). У фольклоризованих В. Захарченком бігдаївських піснях відсутні фортепіанний супровід і елементи хорового аранжування, пісенний матеріал викладено у монодичній або двоголосій фактурі. Цінність першого тому полягає в тому, що він містить 262 пісні українських (чорноморських) козаків.

У 1904-1913 рр. Григорій Митрофанович Концевич опублікував у Москві в семи окремих випусках під назвою “Из репертуара Кубанского войскового певческого хора” 200 аранжованих ним різножанрових українських пісень, які стали базовими для функціонування багатьох професійних і аматорських колективів Кубанської області. У 2001 р. В. Захарченко підготував до друку і видав в одному збірнику пісні цих семи випусків (доповнивши їх 76 піснями двох випусків 1911 р.). Українські пісні (256 із 276) у цьому виданні представлені майже усіма жанрами, з них 200 аранжовані в три- і чотириголосій акордово-гармонічній, з елементами поліфонії, фактурі. Для більшості триголосих пісень характерний кантовий стиль, для чотириголосих – синтез закономірностей західноєвропейської і народної гармонії. 56 пісень останнього випуску, не надрукованого за життя фольклориста, – це зразки, які Г. Концевич записав між 15 січня і 15 лютого 1911 р. в 13 поселеннях Чорномор’ї. Кожна з цих пісень паспортизована, тобто зазначено назву поселення, день запису, прізвище, ім’я й по батькові інформанта, його вік, соціальний статус або фах (“козак”, “урядник”, “ветеринар”, “фельдшер”, “козак підготовчого розряду” тощо).

² Тернавський М. Фольклор як один з головних чинників етнічного самовизначення кубанських козаків // Вісник ТУКК. – Краснодар, 2002. – № 4 (29). – С. 6.

Український хормейстер і композитор Олександр Антонович Кошиць уписав вагому сторінку в історію кубанської фольклористики, протягом 1903-1905 рр. за дорученням кубанського уряду зібравши в чорноморських станицях і транскрибувавши 500 українських пісень. Факт зникнення підготовлених до друку десяти його рукописних збірників із цими піснями до наших днів залишається нерозкритою таємницею. Знайдені дисертанткою в архіві харківського фольклориста О.І. Стеблянка (Харківське відділення Спілки композиторів України) автографи шести з утрачених пісень О. Кошиця (№ 44, 46-50) послужили матеріалом для етномузикознавчого аналізу. На базі цього аналізу, підкріпленого письмовими висловами О. Кошиця щодо запису фольклорних зразків, дисертанткою була зроблена спроба реконструювати методику транскрибування митцем українсько-кубанських пісень й зробити деякі висновки стосовно його діяльності на початку ХХ ст. як “інтуїтивного” етномузиколога, який шукав мелодичний архетип пісні, намагався від функціонального сприймання фольклорного явища перейти до структурного осмислення з використанням прийомів моделювання, абстрагування та типологізації.

Віктор Гаврилович Захарченко, ставши послідовником утверджених на Кубані традицій Я. Бігдая і Г. Концевича, систематично поповнює нотографічний фонд кубанської музичної фольклористики. З трьох його авторських видань (Краснодар, 1987; 1993; 1997) збірник 1997 р. повністю присвячений українським (чорноморських козаків) пісням. Музично-етнографічні транскрипції В. Захарченка мають певні недоліки, зумовлені орієнтацією на ортодоксальну методику письмової фіксації фольклорних зразків усного функціонування, наближеної до партитурно-хорового викладу, а також на запис українських віршових текстів засобами російської орфографії. Окрему невелику групу публікацій з кубанського кобзарознавства становлять статті про кобзарів (бандуристів) і кобзарство (бандурництво) Кубані С. Фарфоровського, О. Нирка, Н. Супрун-Яремко, В. Чумаченка, Ю. Булавина, М. Чабана, І. Піддубної, Р. Ковалю, а також спогади (1943 р.) кубанського бандуриста Антона Чорного (1891-1972) і фрагменти з книжки Василя Ємця (1890-1982) “У золоті 50-річчя на службі України. Про козаків-бандуристів”.

Третій бібліографічний блок охоплює літературу з різногалузевих знань і конкретизується джерелами з етнічної і військової історії Росії, загальнотеоретичних і методологічних питань етнографії, фольклору, мистецтва, музикознавства, етномузикознавства, словниково-довідковою літературою тощо.

Список іноземної літератури складається з робіт польських етнографів, французьких, англійських та німецьких дослідників традиційної музики.

У розділі другому “Загальна методика і основні методи дослідження” визначається наукова стратегія дисертаційного дослідження. Обґрунтовується використання комплексно-системного підходу до вивчення народнопісенної культури українців історичної Чорноморії в контексті етнічної історії кубанських земель та історико-соціальних процесів, пов’язаних з життєдіяльністю на цих

землях українського субетносу. Провідним у стратегії дослідження хронологічних фактів історії є ретроспективна методика їх пізнання як динамічних ланок нескінченного ланцюга “справ людських”, що пройшов крізь століття землями Північно-Західного Надкубання. Ця методика включає: підходи генетичний (відбір джерел та їх тезисна інтерпретація), реконструкційний (схематичне відтворення минулого), структурно-аналітичний (пошук причин виникнення того чи іншого історичного факту), узагальнено-синтезуючий (створення цілісної “картини” панування народів-завойовників, які у послідовному часовому русі змінювали один одного на означених землях аж до початку воєнно-козачої колонізації), а також аналітичні методи – структурно-лексичний і структурно-семантичний (дослідження української топонімії і антропонімії), компаративний, критичний та структурно-типологічний (історія заселення Чорномор’ї українцями; історичний хронограф їхньої “кубанської” життєдіяльності, пов’язаний з участю у війні та колонізації краю, деструктивними процесами генетичних мутацій, політикою російського уряду щодо скорення гірських народів; критика тлумачення словосполучень “кубанський козак” і “український субетнос на Кубані”; поліфункціональна роль народнопісенної культури українців Кубані).

Комплексно-системне вивчення народнопісенного “чорноморського” матеріалу складалося з чотирьох континуальних етапів щодо його нагромадження й “обробки”: збирання – транскрибування – класифікація – дослідження. Магістральною метою організації десяти літньо-зимових фольклорних експедицій, що проводилися разом з Б.І. Яремком, було виявлення пісенної традиції української діаспори на Кубані через проведення в кожному поселенні, який обстежувався, типових збирацьких сеансів. Методологічним принципом, що на емпіричному рівні сприймався внутрішньо зумовленим, слід вважати принцип “занурення в традицію”, котра викликала зацікавленість не лише наукову, а й власну “генно-кровну”, викликану бажанням пізнати українську етнокультуру своєї “малої Батьківщини”. Підготовчий етап включав набір таких методичних прийомів, як розробка маршруту, укладання або корекція питальників, ознайомлення з локальним середовищем, де планувалося проведення експедиції, по письмових джерелах. Експедиційно-польова робота здійснювалась в реальних умовах станичного (переважно), міського, сільського, селищного та хутірського середовищ і згідно з методологічно-методичними вимогами українського етномузикознавства, які охоплюють документування даних, що стосуються середовища, виконавців-співців, аудіо-магнітофонного запису їхнього пісенного матеріалу. На третьому етапі проводилась “кабінетна робота” з оформлення та упорядкування здобутих в експедиціях матеріалів.

Транскрибування пісенних творів здійснювалося слідом за кожною проведеною експедицією і тому носило характер систематичного накопичення письмово зафіксованих зразків. При цьому дисертантка користувалась основними нормативними правилами методики транскрибування віршових і музичних

текстів, виробленими представниками української, зокрема львівської (М. Мишанич, Б. Луканюк), школи етномузикознавства. В утвореній з транскрибованих пісень класифікаційній системі кожний з трьох пісенних родів представлений кількома класами (жанрово-тематичними пісенними групами): **епічний** – історичними і становими піснями (134 зразки); **обрядовий** – піснями зимово-новорічного календаря та традиційного чорноморського весілля (388 зразків); **ліричний** – піснями козацькими ліричними, про кохання, родинного життя, ліро-епічними баладними, жартівливими, фольклоризованими літературно-мистецького походження, аграрно-трудовами (421 зразок). У даній класифікаційній системі пісні кожного роду групуються за функціональними (зв'язок з певними подіями, діями й святами) та тематичними (зміст поетичних текстів) ознаками. Методом подальшої класифікаційної диференціації, в якій посилюється роль функціонального критерію у підході до кожної жанрово-тематичної групи, здійснювався розподіл станових пісень на чумацькі, наймитські, сирітсько-наймитські, бурлацькі, рекрутські та солдатські; пісень зимово-новорічного календаря – на колядки і шедрівки; аграрно-трудових пісень – на умовно “орні”, “посівні”, “сапні”, “жнивні” та “косовицькі”; жартівливих – на пісні любовно-ліричні, родинно-побутові, п'яницькі, алегоричні, сценічно-інтермедійні, також танцювальні куплети-приспівки; зразків літературно-мистецького походження – на пісні-романси, пісню-реквієм, пісні романсового стилю. Методом класифікаційної диференціації зразків з огляду на їх сюжетно-тематичну специфіку історичні пісні розподілено на твори з українською і кубанською історичною тематикою; весільні – на пісні і мелодії передвесільного, весільного та післявесільного етапів; козацько-ліричні, про кохання, родинного життя, пісні баладного стилю – на твори, в яких оспівуються теми щасливого або нещасливого кохання, вірності, зради, розлуки, удівства, причарування, незвичних родинно-побутових ситуацій, козацької і жіночої неволі, самогубства й криміналу, життєво-філософських роздумів тощо. Складною диференціацією вирізняються весільні пісні, пов'язані з регламентацією чорноморського весільного обряду на 29 ритуальних дій, які було визначено усталеною методикою розгляду сюжетно-тематичного змісту поетичних текстів усіх 268 пісень і мелодій. Так, вузловими творами передвесільного циклу є ті, що співали під час сватання, вінкоплетення, запросин, випікання короваю, на могилі батьків. Зразки весільного етапу приурочені до оспівування ритуальних дій, пов'язаних з дівчачо-вечором, вибранням молодой, поверненням молодих після вінчання, перепалками за весільним столом, приїздом “поїзда” молодого, викупом молодой, розподілом короваю, останньою вечерею, вирядженням молодой до молодого. Використання методу системно-класифікаційного розподілу пісень дало можливість констатувати, що в пісенних творах усіх родів ліричне переважає над епічним, а для більшості пісень кожного класу показовими є функціональна й подекуди тематична єдність і міжжанрові взаємовпливи. Усе це дозволяє назвати

піснетворчість українців Північно-Західного Надкубання музично-художнім явищем дифузного типу.

Системно-структурний розгляд пісень кожного жанру здійснювався типологічним методом за усіма етномузикознавчими позиціями. Для дослідження пісні, записаної в кількох локальних версіях, використовувався компаративний метод. Для цього за основу аналізу визначалася пісенна парадигма як сукупність згрупованих навколо моделі-інваріанту пісенних варіантів, що ідентифікувалися (на рівні виявлення стабільних і мобільних ритмомелодичних, ладоструктурних, формотворчих та фактурних елементів) і класифікувалися за принципом визначення близької, віддаленої або трансформованої спорідненості. Таким самим методом розглядалися віршові тексти для виявлення в них варіантів парадигми на рівні морфологічного, синонімічного та синтаксичного варіювання кінцевих морфем, слів, словесних блоків, нарошування віршової форми через вживання строфічної анафори, ампліфікованих доповнень, міжстрофної та внутрістрофної конкатенації.

Розділ третій “Український субетнос на території Чорномор’я” складається з п’яти підрозділів.

У підрозділі 3.1. “Етнічна історія Правобережної Кубані” на базі фактів, почерпнутих з історичних, етнографічних, мистецтвознавчих і археологічних письмових джерел, відтворюється змістовний хронограф етнічної історії надкубанської території, аборигенне населення якої почало формуватися в першому тисячолітті до н.е. Багатовікова історія земель степового Надкубання, які з появою на них українських козаків стали зватися Чорноморією, пов’язана з перебуванням й нападами чисельних племен-кочевників і завойовників (X ст. до н.е.–V ст. н.е., XIII ст.), періодами сарматизації (IV ст. до н.е.–середина IV ст. н.е.), еллінізації (VI ст. до н.е.–IV ст. н.е.), Хозарського каганату (VIII ст. н.е.–965 р.), Тматороканського (у складі Київської Русі) князівства (965–1127 рр.), генуезьких колоній-поселень (XIII–кінець XV ст.) та турецької колонізації (1479–1774 рр.). Історія колонізації Кубані українським козацтвом починається з 1792 р., коли Росія прийняла під свій протекторат народи Північного Кавказу (після переможної війни з Туреччиною) і підтвердила попередню, 1774 р., угоду щодо приєднання Криму, Кабарди, правого берега Кубані й Таманського півострова.

У підрозділі 3.2. “Історія заселення Чорномор’я українцями” йдеться про початок нового історичного періоду в житті “вірних” запорожців, зібраних ініціатором відновлення українського козацтва Г. Потьомкіним-Таврійським через 12 років після остаточного зруйнування Росією Запорозького коша. З отриманням військовим суддею А. Головатим “височайшої” грамоти, яка майже без змін складалася з підготовленого ним тексту, у 1792–1793 рр. був здійснений перший етап масового переселення (до 25 тисяч осіб) на Тамань українських козаків, що стало початком практичного здійснення урядового плану військово-козачої колонізації Правобережної Кубані і виникнення нового, в межах Російської імперії, мілітаризованого утворення – Чорноморського козачого

війська. Чорноморці, ставши учасниками безперервних війн “во славу непереможної сили російської зброї”, повинні були, крім організації на кубанських військових землях господарсько-економічних форм життєдіяльності й будівництва курінних поселень, виконувати такі державні функції: охороняти російські південні кордони у безпосередньому сусідстві із закубанськими землями гірських кавказьких народностей, колонізовувати ці землі, брати участь у наступальних воєнних діях і каральних експедиціях упродовж усього періоду Кавказької війни, а також у всіх російських війнах поза територією ЧКВ, зводити воєнні укріплення і прикордонні лінії. Однак самі козаки, як уважає сучасний кубанський дослідник О. Сергій (Овчинников), переселяючись на Кубань, готували себе до втілення ідеї християнського месіанства, що передбачала мирне порозуміння з кавказькими горцями й створення на обітованій землі справедливої і вільної держави.

Побудовані впродовж перших років 38 поселень отримали назви куренів Запорозької Січі. ЧКВ, утворене за зразком Запорозького коша, мало у своєму складі до 17 тисяч козаків-воїнів, володіло такими атрибутами державності, як власні полки і піші команди, веслова флотилія і артилерія, архів, духівництво, адміністрація (військовий уряд) та її представники. Переселенці перших років були професійними козаками-воїнами, тоді як переважна більшість наступних поколінь українських мігрантів не мала козачого статусу, але ставала сировиною, до якої російський уряд застосовував примусові міри, формуючи із селян і вільних козаків козаке військо як частину російської армії, про що свідчать документи царського уряду. Першими “порушниками” основних начал козачого самоврядування, які знищили демократичну ідею запорозької вольниці і сприяли насаджуванию станових привілеїв й утворенню органів правління на базі всеросійських законів, були представники першого чорноморського уряду А. Головатий, З. Чепа і Т. Котляревський, автори регламентованого документа “Порядок спільної користі” (1794 р.).

Наступ на запорозькі традиції почався у 1840-х рр. утвердженням російського адміністративного чиновницького апарату, перетворенням куреня на станицю, включенням кубанських земель до Таврійської губернії, примусовим переселенням частини чорноморських сімей у відвойоване у черкеських племен Закубання. У 1860 р. чорноморців поєднали з лінійними донськими козаками, утворивши Кубанське козаке військо, яке проіснувало до 1920 р.

У підрозділі 3.3. “Участь українців у Кавказькій війні і колонізації краю” на базі джерел російських (В. Романовський, А. Лавинцов, М. Дубровін, М. Покровський) і кубанських (Ф. Щербина, Є. Феліцин, Й. Бентковський, Б. Трьохбратов, О. Матвєєв) істориків XIX-XX століть зроблена спроба з’ясувати початок російсько-черкеської (Кавказької) війни, у визначенні якої є різночитання; висвітлено причини і цілі війни; описана етнічна мапа Закубання; дана характеристика гірських народів (черкесів-адигейців), їхнього суспільного ладу, усної творчості, синкретичної релігії; розглянуто етапи бойових дій за

участю чорноморців – до 1829 р. оборонних і карально-репресивних, у 1830-1864 рр. наступальних, скерованих на боротьбу з національно-визвольним рухом черкесів проти дій на їхній території російського воєнно-адміністративного апарату; зроблено підсумки війни, пов'язані з включенням закубанських земель до Росії, колонізацією їх озброєним козачим населенням, самодепартацією скореного народу; наведена альтернативна інформація щодо характеру і наслідків війни адигейського просвітителя ХХ ст. Сефер-Бея Сіюхова (нарис “Черкесы-адыги”, 1922 р.).

Підрозділ 3.4. “Національна константа українсько-кубанського козацтва” складається з трьох пунктів.

У пункті 3.4.1., що має назву “Історичний хронограф життєдіяльності українців на Кубані”, визначаються характерні ознаки українського етносу як суперстратної групи населення, його роль в процесі відтворення в умовах природно-географічної ніші Чорноморії українських етногенетичної та соціальної ніш; дається хронограф життєдіяльності українського козацтва на кубанській землі у вигляді датованого переліку російсько-урядових обмежувальних і репресивних заходів щодо козачого самоврядування (від 1797 до 1992 рр.).

Пункт 3.4.2. “Проблема нації в її визначенні щодо українського козака” містить стислу періодизацію життєдіяльності чорноморсько-кубанського козацтва, в якій періоди мілітарний (1792-1864 рр.), мирний (1864-1905 рр.), лихолітний (1905-1920 рр.), радянський (1920-1991 рр.) та відроджувальний (від 1992 р.) пов'язуються з соціально-історичними процесами, що відбувалися за участю козака як представника української нації та її історії та водночас творця нової, кубанської історії; поставлена і частково вирішена проблема нації, по-перше, шляхом дослідної процедури створення історичного “образу” загорожця як творця українського типу козака з чітко визначеною ідеологією і світоглядною системою, по-друге, через заглиблення в негативні процеси, пов'язані з руйнуванням соціального статусу запорожця після знищення його останнього коша і суттєвих втрат якісних ознак генотипу в умовах російсько-кубанського мілітарного буття; обґрунтовано висновок щодо традиційної етнічної культури українських переселенців як національної константи, що під час мілітарного періоду кубансько-козачої історії виявилася найсильнішим механізмом пристосування до адаптаційно-впливових факторів, збереження генетичної пам'яті та національної свідомості. Посилення, внаслідок демографічної політики російського уряду, дії вторинного вектору сприяло формуванню локальної свідомості та регіональної системи нормативів.

У пункті 3.4.3. “Сучасні проблеми українського субетносу на Кубані” виявлено ознаки національної константи сучасних мешканців історичної Чорноморії через пояснення причин кризи самоідентифікації; наведено критику дослідної процедури моделювання традиційної культури кубанського козацтва і визначення термінологічної ідеологеми “субетнос російського етносу” щодо українців Кубані, здійсненої сучасним кубанським істориком М.І. Бондарем;

зроблено огляд науково-просвітницької діяльності прогресивного лідера кубанської україністики В.К. Чумаченка; висвітлено наукове тлумачення словосполучення “український субетнос на Кубані”, який не міг розчинитися в потоці етногенетичних процесів завдяки функціонуванню таких етнічних показників, як мова і народна пісня; наголошено думку щодо пріоритету на сучасному етапі роботи етномузикознавця над дослідженням українсько-кубанських народних пісень і створенням єдиного каталогізованого їх фонду.

У підрозділі 3.5. “Українська топонімія і антропонімія історичної Чорноморії” визначено найбільш сталі ознаки національної константи у збережених українських топонімах старокозацьких чорноморських поселень (через рубрикацію джерел утворення їхніх назв у вигляді відповідних семантичних розрядів) і антропонімів, носіями яких є виконавці записаних пісень (через перегляд 663-х прізвищ, з котрих 452 – українського походження, і аналіз цих останніх за семантичними ознаками та зведенням їх у групи антропонімного і біогеоценозного значення).

Розділ четвертий “Пісенний епос українців Правобережної Кубані” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1. “Історичні пісні” постулюється думка про те, що в історичних піснях українців Кубані закарбувалася трагічна історія запорозько-чорноморсько-кубанського козацтва, збережена генетичною пам’яттю багатьох поколінь неписаними документами проминулих подій. **Українська епіко-історична піснетворчість** (34 зразки) у вигляді кубанських варіантів пісень, створених в Україні, за тематикою рубрикується у п’яти групах. До першої групи належать сім варіантів “репресованої” української пісні-гімну “*Ще не вмерла Україна*”, які, певною мірою спираючись на інваріантну модель музично-поетичного першоджерела, відрізняються один від одного активністю оспіваної в них героїки. У тематиці чотирьох пісень другої групи – “*Ой ти, Мороз, Морозеньку*”, “*Байда*”, “*Ой що ж воно та й за чорний ворон*”, “*Ой сів пугач на могилі*” – оспівується старокозацька історія та її незабутні конкретні або безіменні герої. До третьої групи пісень, присвячених темі боротьби уряду проти козацтва, належить семиваріантна пісня “*А вже літ більш двісті*”. Військово-похідна тематика оспівується двома творами четвертої групи: старокозацькою триваріантною піснею “*Ой, мати, гук*” і одноваріантним зразком української пісні про збори і від’їзд у похід козака “*Розвивайся ти, сухий дубе*”. “*Ой на горі сніжок трусе*” – двоваріантна пісня, в якій йдеться про традиційні стосунки між козаком і вірним йому конем.

Кубанська епіко-історична піснетворчість складається з 60 пісень та їхніх варіантів, що рубрикуються у дев’яти групах:

1) пісня на слова Т. Шевченка “*Ой чого ти почорніло, зеленє поле?*” (шість варіантів відносно близької спорідненості), в якій йдеться про трагедію Берестецької битви, і пісня “*Встає хмара з-за лиману*” (дев’ять версій з двома

варіантними мелодичними типами), в котрій оспівується образ зажуреної Батьківщини;

2) пісні *“А в 1791 році”* і *“Зібралися всі бурлаки”* з темою переселення перших запорожців на Кубань;

3) *“Ой ви, кубанці, ой ви, молодці”* – зразок армійської кубанської піснетворчості (з темою Кавказької війни), в якому “український” елемент виявляється мелодичними зворотами, характерними для історичних пісень українців Кубані;

4) *“А в Варшаві огонь горить”*, *“За Кубанню огонь горить”*, *“Пішли, пішли козаченьки”*, *“Ой ви, галки”*, *“Ой за гори-гори ой да виступала”* – пісні однієї тематики, пов’язаної з участю чорноморців у воєнних діях поза Чорноморією;

5) *“Зажурились чорноморці”* (сім варіантів, музичний матеріал яких представлений п’ятьома мелотипами) і *“Як ми жили, веселилися”* – пісні, поєднані темою переселення частини чорноморців за Кубань після закінчення російсько-черкеської війни;

6) *“Як вздумаю старовину”* і *“Ой чого я сьогодні сумую”* – пісенні зразки з військово-патріотичною темою на фоні ностальгії за проминулою козачою славою;

7) *“Говорять, що Бабич злий”* – твір, в якому оспівуються бойові якості керівника військового уряду;

8) *“Прощай, мій край, де я родився”* (три варіанти трансформованої спорідненості), *“Плач, Кубань ти, краю рідний”* (чотири варіанти одного мелодичного типу), *“Ой у станиці у Брюховецькій”*, *“Виють вітри по Кубані”*, *“Тече Кубань аж у лиман”*, *“Наїхали чужі люди”*, *“Колись було время”*, *“Летить орел понад морем”* – пісні, тематика котрих пов’язана з соціальними катаклізмами першої третини ХХ ст., – війнами, розкозачуванням, розкуркулюванням, голодомором, репресіями;

9) *“Спи, Тарасе, батько рідний”* – пісня-хорал, створена українцями Кубані під враженням сумної звістки про смерть Т. Шевченка.

Мелодика історичних пісень українців колишньої Чорноморії належить переважно до кантиленно-речитативного, рідше – кантиленного або моторного мелодичних стилів. Музична форма, визначаючись трисегментною будовою вірша зі структурою (446), є трирядковою (AB_{B(1)}), (ABC), (AA₁A₂) або дворядковою (AB), (AA₁), (AR) (де R – рефрен). Ритміка є мірною (часокількісною) у переважній більшості зразків, також акцентно-динамічною і – в окремих творах – рубатною. Ладовість в піснях базується, зазвичай, на традиціях мажоро-мінорної системи підголосково-поліфонічного та акордово-гармонічного мислення, при цьому лише 15 пісенних зразків (із 94-х) мають мажорний нахил. У піснях мінорного нахилу переважає тимчасова ладова змінність: паралельна міноро-мажорна, плагальна, автентична, великосекундова (в системі сьомого ступеня). Музична фактура, крім п’яти монодичних пісень, є мішаною двоголосою, зокрема з моментами акордового триголосся. Принцип

мелодичного розвитку діє на рівні послідовного розгортання інтонаційно й ритмічно оновлюваних мелодичних поспівок (мелопоспівок) – варіативних, трансформованих, продовженого розвитку, похідного контрасту або контрасту зіставлення.

Підрозділ 4.2. “Станові пісні” складається з двох пунктів.

У пункті 4.2.1. “Пісні чумацького циклу” розглядається науково-популярний реферат Г. Концевича “Чумаки в народних песнях”, надрукований у шостому випуску бюлетеня “Известия ОЛИКО” за 1913 р., а також досліджено 17 записаних дисертанткою пісень чумацького циклу. За тематикою ці пісні поділяються на п’ять груп:

1) вибір чумаком своєї долі: два зразки різних мелотипів пісні “*Ой, да ти фортуна*”, в першому з яких поєднуються кантиленний і речитативно-декламаційний стилі, а також ранньостадіальний “нерозчленований” (за С. Грицюю) тип мелодичного мислення і акордово-гармонічний тип фактурного мислення пізніших часів; другий зразок належить до кантиленного стилю;

2) нещаслива доля чумака: п’ять зразків пісні “*Зелений дубочок на яр похилився*” з одним опорним мелотипом, який у кожному варіанті набуває незначних інтонаційних, ритмічних та фактурних змін;

3) смерть чумака в дорозі: “*Ой ходив чумака та й ходив бурлак ой сім год по Криму*” – зразок чоловічої чумацької традиційної піснетворчості, унікальність якого виявляється в архаїчних ознаках віршового й музичного текстів, ладовому триярусному інтонуванні в межах короткої, з “межиспівом” (за А. Іваницьким), мелострофи;

4) чумацькі гуляння з горя й туги: два варіанти одного мелотипу пісні “*Гуляв чумака на риночку*” з моторною мелодикою, характерною для пісень з гумористичною тематикою;

5) життєво-філософські (з алегоричним підтекстом) медитації: сім зразків пісні “*Ой горе тій чайці*”, які досліджено методом компаративного аналізу з визначенням лінії територіального “руху” пісенної парадигми і позначенням мелотипів у послідовності, що відповідає зменшенню рівня їх спорідненості.

У пункті 4.2.2. “Наймиські, сирітсько-наймиські, бурлацькі, рекрутські та солдатські пісні” розглядаються 23 станові пісні соціально-побутового і соціально-громадського змісту. У піснях першої групи йдеться про наймиську працю хлопця (“*Хто не служив, братици, в багатого*”) або дівчини (“*Ой немає гірш нікому*”), запої “бідної голоти” (“*Ой наступає та й чорна хмара*”). У тематиці пісень другої групи відтворюються алегоричні і реальні епізоди рекрутського набору, пов’язані з долею вдовиного сина (“*Ой налетіли соколички з сторони*”) або молодшого з трьох братів (“*Через гору шлях-доріженька лежить*”), з провадами на царську військову службу (“*Ой колись була розкіш-воля*”, “*В суботу раненько*”, “*А я чаю не желаю*”) чи згадками про неї (“*Пливе човен*”, “*В армію піду*”, “*І вчора не був*”), а також з воєнними подіями, що закінчуються чудом порятунку (“*Чогось мені, братці, дрімається*”) або

загибеллю (*“Прощай, станція, прощай, Кавказ”, “Ой, поля, ви поля”, “Під зеленою рокитой”*). 16 зразків є варіативними, що охоплюють шість парних творів і один чотириваріантний. Вони поділяються на мелотипи близької і трансформованої спорідненості та на самостійні.

У Підрозділі 4.3. “Кобзарство і кобзарі Чорноморії” висвітлюється погляд на кубанське кобзарство (бандурництво) як український феномен. У ньому здійснюється реконструкція “пантеону” кубанських бандуристів першої половини ХХ ст. (Зот Діброва, Федір Діброва, Степан Жарко, Конон Безшасний, Антон Чорний, Іван Шеремет, Конон Йорж, Петро Гузій, Михайло Теліга, Кузьма Німченко); обґрунтовуються висновки стосовно того, що кубанський бандурницький ренесанс був природним наслідком кобзарського поступу в Україні і концертних виступів українських кобзарів на Кубані (зокрема І. Кучугури-Кучеренка і Г. Хоткевича), але він не повернув традицію, а започаткував концертно-сценічний напрям, котрий дещо випередив його становлення в Україні, а в період воєнно-соціального лихоліття 1914-1920 рр. повернув кобзарю його первісний статус музиканта-воїна.

Розділ п'ятий “Обрядова піснетворчість українців Чорноморії” має два підрозділи.

Підрозділ 5.1. “Різдвяно-новорічні пісні” містить тематичний і музично-типологічний розбір 68 колядок і 52-х щедрівок, переважна більшість яких має віршові тексти християнського змісту. Дослідження колядок (коляд) виявило шість тематико-сюжетних блоків, що оспівуються у віршових текстах, і 13 мелодичних типів (МТ), з котрими вони поєднуються:

- 1) 28 колядок з темою народження Христа (МТ 1-9);
- 2) 10 колядок з сюжетом відтворення Божого суду (МТ 9 – 4 колядки, МТ 10 – 6 творів);
- 3) 21 колядка з сюжетом розповіді про розп'яття і муки Христа (МТ 9);
- 4) 4 колядки з темою ходіння Господа по “Сіянській (Афонській)” горі (полю) (МТ 9 і МТ 11 – по 2 зразки);
- 5) 2 колядки з темою оспівування діви Марії (МТ 5 і МТ 12);
- 6) пісенне доповнення до обряду дохристиянського змісту “Коза” – 4 колядки (МТ 13).

Розгляд щедрівок виявив п'ять тематико-сюжетних блоків (34 християнського змісту, 18 дохристиянського), що поєднуються з 20 мелотипами:

- 1) 3 щедрівки прославно-го (величального) змісту (МТ 1-3);
- 2) 18 щедрівок з сюжетом Маланки (Меланки) (МТ 4-8);
- 3) щедрівка з темою прадерева (МТ 9);
- 4) 8 щедрівок з темою Єрусалимських дзвонів (МТ 9, МТ 1);
- 5) 22 щедрівки з сюжетом Христової вечері (МТ 2, МТ 5, МТ 9-20).

Шляхом компаративного аналізу усіх мелотипів колядок і щедрівок виявлено, що МТ 5 щедрівок з темами Маланки (дев'ять одиниць) і Христової вечері (одна щедрівка) споріднений з МТ 9 аж 28 колядок з темами народження

Христа (одна колядка), Божого суду (чотири твори), розповіді про розп'яття і муки Христа (21 колядка) та темою Господа на горі (дві колядки). Отже, 38 зразків кубанського зимово-новорічного календаря належать до одного мелотипу відносно близької або трансформованої спорідненості, що охоплює шість сюжетних тем, має віршову структуру (44)², наскрізну мелодичну структуру (abcd) і дворядкову музичну форму (AB). При цьому дев'ять щедрівок цього мелотипу мають дохристиянський "маланковий" сюжет, що дозволяє зробити припущення стосовно наявності першоджерельного мелодичного архетипу дохристиянського походження з подальшим перенесенням його на тексти християнських колядок і щедрівок. Звідси робиться висновок про те, що саме з найулюбленішим українським святом міфічних Василя і Маланки пов'язана найпоширеніша мелодія, яка не тільки закріпилася за дохристиянським "маланковим" сюжетом щедрівки *"Ой учора ізвечора"*, а й поширилась на деякі щедрівки і колядки з темами християнського змісту.

Підрозділ 5.2. "Весільні пісні" складається з семи пунктів і висновків, в яких:

1) дається загальна характеристика традиційного чорноморського весілля (5.2.1.);

2) аналізуються 82 пісні **передвесільного етапу** з 10-ма ритуальними діями (5.2.2.), зокрема 13 сирітських пісень (5.2.3); 178 пісенних зразків **головного етапу** (5.2.4.) з 16 ритуальними діями, в тому числі 43 пісні ритуальної вечері (5.2.5.) і 39 пісень "прощальної" тематики (5.2.6.); 8 пісень з трьома ритуальними діями **післявесільного етапу** (5.2.7.);

3) робляться *Висновки* щодо аналітичного розгляду усіх 268 весільних пісень, які збереглися у позаобрядовому вигляді на території історичної Чорноморії.

За мелодичною стилістикою весільні пісні поділяються на три типи: **формульно-обрядові** варіативні, тематика яких пов'язана з величанням молодих, гуртовими жартівливими перепалками, різними моментами ритуальних дій (134 речитативно-формульні зразки емоційно-бадьорого характеру); **драматичні** пісні, в тематиці яких виявляються ліричні почуття, жіночий сум, передчуття нещасливої долі (119 пісень кантиленного, кантиленно-протяжливого, речитативно-кантиленного та кантиленно-речитативного стилів); **необрядові** ліричні пісні зі шлюбною або навколошлюбною тематикою (15 зразків). Речитативно-формульні наспіви, виконуючи ритуальну функцію шляхом консеквентного (в послідовності обрядових актів) або інтерферентного (через "накладання" одного варіативного або трансформованого мелозразка на різносемантичні вербальні тексти) виявлення загального політематичного змісту магічного значення, утворюють масштабну й динамічну систему, елементами якої є локальні мелодичні моделі, що репрезентують номомелодичну весільну традицію дифузного типу. Звуковисотне і силаборитмічне упорядкування генетично й композиційно споріднених локальних мелодичних моделей цієї системи здійснюється на базі декількох амбітусних (тетра-, пента-, гекса-, гепта-

та октахордових) версій і в умовах активних варіативних або трансформаційних ритмоінтонаційних змін, що відбуваються в кожному окремому локальному наспіві. За мелоструктурними характеристиками мелопоспівки речитативно-формульних наспівів (які поділяються на мелотипи близької, відносно близької і трансформованої спорідненості) мають остинатні елементи у вигляді монодичної мелопоспівки формули-зачину, змінних зворотів “ходу” (що утворюють певний тип мелодичного розвитку) та каденційних зворотів з помірним або стрибкоподібним спаданнями в опорну кінцівку (“*Чого, свати, та й наїхали?*”, “*Свашка-неліпашка*”, “*Староста ти старесенький*”, “*Ви дружечки, ви паняночки*”). Весільно-обрядові пісенні зразки драматичного типу за мелодичною стилістикою диференціюються на: **речитативно-кантиленні**, що знаходяться у близькій або віддаленій спорідненості з типовими речитативно-формульними піснями (“*А я літа не гуляла*”, “*Ой нова гребельочка*”, “*Ой тиха, моя вечорина тиха*”); **речитативно-кантиленні протяжливі**, в яких нерозвиненість мелодичної лінії компенсується посиленням кантиленного елементу через помірне або “фіоритурне” розспівування віршових складів (“*Вставай, ой ненько моя*”, “*Та як ходила та й Олючка*”, “*Де ж ти, доню, собираєся?*”); **речитативно-кантиленні мелізматичні** (“*Піду в церкву Богу помолюся*”, “*Ой у полі, у широкому*”, “*Ой під хатою, під світлицею*”, “*Ой казав сухий та й берестонько*”); **кантиленні** (“*Ой, батенько мій ріднесенький*”, “*Ой, ненько моя*”, “*Тихо, тихо Дунай воду несе*”); **кантиленні протяжливі** (“*Котилося дві зборочки з неба*”, “*Як вийду й на гору*”). Звичаєві необрядові пісні третього пісенного типу звучать під час сватання (“*Терен, мати, ой да коло хати*”), запросин (“*Як зірву я з розі квітку*”), ритуальної вечері (“*Мати-світ*”, “*Тече річенька невеличенька*”).

Аналіз значної кількості ритуальних пісень традиційного старокозацького чорноморського весілля засвідчив, що усі вони належать до єдиної, історично сформованої, генетично закріпленої та спадкоємно збереженої системи формотворення, в основі якої лежать принципи ритмопоспівкової варіативної комбінаторики (речитативно-формульні пісні і наспіви) та протяжливого інтонування, пов'язаного з втіленням настроїв поглибленої експресії (лірико-драматичні різностильові пісні). Функціонуючи в пасивній позаобрядовій формі впродовж останніх десятиліть, вони не втратили художньої цінності як мистецькі зразки потужної традиційної весільнообрядової культури українців, збереженої в специфічних умовах кубанської історії.

Розділ шостий “Пісення лірика українців чорноморських поселень” складається із семи підрозділів і висновків. У них диференційовано висвітлюється величезний пласт пісенного фольклору, що активно функціонує в поселеннях колишньої Чорноморії. Цей пласт включає ліричні пісні усіх жанрово-тематичних груп українсько-кубанської народної рефлексійної лірики, в яких надчутлива ліризація різних настроїв і побутових подій пов'язана з життям кубанського козацтва у минулому (6.1.), з тематикою щасливого і нещасливого

кохання (6.2.), з оспівуванням випадків з особистого й родинного життя (6.3.), зокрема в стилі народних ліро-епічних балад (6.4.) або з позицій українсько-кубанської “сміхової культури” (6.7.), з необрядовою землеробсько-сезонною тематикою (6.5.), з розвитком народної пісенності під впливом української літературної поезії і музики (6.6.).

Підрозділ 6.1. “Козацькі ліричні пісні” включає розгляд 117 зразків козацької лірики, в тематиці яких оспівуються різні настрої, переживання, події: вибір козаком дівчини і залицання до неї (“*І туди гора, і сюди гора*”, “*За туманом нічого не видно*”), лірика взаємного (“*Зійди, зійди, зіронька*”, “*Не пускає мене мати*”) або нещасливого (“*Ой сиділа Сашенька край віконця*”, “*Марусина козака любила*”) кохання, боязнь козацької зради (“*Ой там коло річки*”, “*Ой там у полі, ой три доріжки різно*”), причарування козака (“*Ой на тім боці*”, “*Ой учора ізвечора*”), козака зрада (“*Єшо сонце не заходило*”, “*Копав козак криниченьку*”), козака недоля (“*Ой летів орел та й понад морем*”, “*Ой там за Дунаєм*”), розставання козака з дівчиною і батьками (“*Ішли воли із діброви*”, “*Прощай ти, Уманська станиця*”, “*А в полі могила*”), звістка про загибель козака (“*Ой у полі ячміль*”, “*Раз козак у поход собирався*”). Для пісень, записаних в різнолокальних варіантах, характерними є споріднені параметри: формотворчі (три- і дворядковість мелострофи з наскрізним або продовженого типу розвитком мелопоспівом), ладоструктурні (мінорні, рідше мажорні пента-, гекса-, гепта-, октахорди і квінтакорди, паралельні міноро-мажорні зміщення устоїв, опора на акордово-гармонічні дво-, триголосі комплекси) та фактурні (мішана фактура з перевагою стрічково-терцієвого і підголосково-поліфонічного двоголосся). Проте, завдячуючи розвиненій кантиленно-речитативній лінеарності, що тонко варіюється (на рівнях варіаційної, секвенційної і трансформаційної повторності) в кожному варіанті, пісні постають різнохарактерними за музичною мовою і образністю. Найкращими зразками старокозацької ліричної пісенності є такі твори, як “*Ой у млині, на калині*”, “*Ой стелись, стелись, ой барвиночок*”, а також класичні у фольклорній українській практиці пісні “*Не пускає мене мати*” і “*Шумлять верби в кінці греблі*”, у котрих вільне “поводження” з віршовими текстами впливає на інтонаційні, ритмічні, метричні, формотворчі та фактурні зміни, сприяючи створенню індивідуалізованих пісенних образів.

Підрозділ 6.2. “Пісні про кохання”. Аналіз 52-х зразків пісенно-любовної лірики показав, що в їхніх поетичних текстах відбилася різна тематика, пов’язана з початком любовних почуттів (“*Ой у городі три дубки*”), шасливим (“*Ой вітер з поля*”) і нещасливим (“*Бабуся рідненька*”) коханням, зрадою і розлукою (“*Зійшов місяць на годину*”), неоднозначним ставленням до любовних стосунків (“*Дощик накрапає*”), причаруванням милого (“*Вийди, Грицю, на й улицю*”). Звідси розмаїтість віршових структур і форм, поетичних образів, стилістичних прийомів у побудові куплетної строфіки. Для творів кантиленного мелодичного стилю показові лінеарна протяжливість, розспівування (вокалізація) віршових складів, виразні контури мелопоспівом, цілеспрямована логіка їх розгортання в межах

широкого амбітусу (*"Ой ти, голубчик сизокриленький", "Посіяла та конопельки"*). У піснях кантиленно-речитативного стилю кантиленні ознаки лінеарності мають перевагу над речитативними, а їх симбіоз надає емоційної піднесеності звучанню (*"Ой, гила, гила", "Ой як сяду я край віконечка прями"*). У піснях речитативно-кантиленного стилю переважає силабічне "відношення" віршового тексту до мелодії, при якому мелодична лінія розгортається через активну дію складонот з мінімальними моментами розспівування складів (*"Сиділа сорока та й біля потоку", "Вийди, Грицю, на й улицу"*). Ладовий розгляд любовно-ліричних пісень підтвердив думку щодо наявності у переважній більшості українсько-кубанських народнопісенних зразків мінорного нахилу. Рідкісними прикладами чотириряусного інтонування є пісня *"Хоть би скорей вечір"*, а триряусного – *"Ой не смійся, та й дівчинонька"*. На значній кількості пісенних зразків більш пізнього походження позначився вплив гармонічного мислення (інтонування в системі квінтакорду та його обернень, паралельна ладова змінність устоїв, варіабельність сьомого ступеня). 15 пісень є варіативними – із спорідненими (*"Зійшов місяць"*), трансформованими (*"Сиділа сорока та й біля потоку"*) та самостійними (*"Ходила, бродила Маша по саду"*) мелотипами.

Підрозділ 6.3. "Пісні родинного життя". Розподіл пісень цього жанру за тематикою поетичних текстів дозволив виділити десять тематичних "гнізд", з яких найбільшими за кількістю зразків є ті, в котрих оспівуються нещаслива жіноча доля (*"Вийшла заміж молодою"*), пияцтво (*"Верба, верба, де ти зройсла?"*), життєво-філософські роздуми (*"Прийшла весна"*), проблемне удівство (*"Ой полети, орле"*); у деяких піснях відтворюються теми подружньої невірності, закачування дитини (чотири колискові пісні), щасливого та позашлюбного материнства. Розбудова музичної форми здійснюється через послідовне розгортання мелопоспівок за принципом їх повторювання (точного, варіативного, трансформаційного, секвенційного, на відстані), продовженого розвитку, оновлювання (на рівні похідного контрасту) або комбінаторного зіставлення. З ладового боку в піснях наявними є сліди як архаїки, так і гармонічного мислення; останнє підтверджується інтонуванням чотириряусним (*"Добре тому жити"*), триряусним (*"Як піду я в сад зелений"*) та дворяусним (найбільша кількість зразків). Різноваріантні пісні репрезентують або індивідуальні локальні стилі (*"Ой, Марусина, та й благородна"*), або зразки, споріднені з метропольними першоджерельними (*"Наварю я хмелю високого"*).

Підрозділ 6.4. "Ліро-епічні пісні баладного стилю". 33 народні балади українців Чорномор'ї, належачи до ліро-епічного пісенного фонду, за тематикою, яка розкриває в оповідальній формі поетичних текстів побутові та особистісні любовні драми, певною мірою наближаються до епічного стилю, тоді як за музичними текстами тяжіють до ліричного стилю козацьких, родинно-побутових та любовних пісень. Баладні сюжети здебільшого мають загальноукраїнське поширення і диференціюються на шість тематичних блоків: зрада хлопця дівчині

(*"Спішу, спішу на ту Країну"*) і жінки служилому чоловікові (*"Іще ж милий їде у дорозі"*); чарування милого (*"Коло млина, млина"*); самогубство дівчини (*"Зайди, зайди, місяченьку"*) або невістки (*"За горами гори високі"*); криміналістична тематика, пов'язана з дітозгубництвом (*"Ой ти, коваль Коваленко"*), злочинном хлопця заради кохання (*"Шуміла лещина"*), отруєнням хлопця дівчиною (*"Летів голуб через сад зелений"*), загубленням невістки (*"Ой у полі, в полі"*); вірність в коханні, конкретизована втратою голубкою голуба (*"Ой там на горі"*) та дівчиною свого милого (*"Тече річка невеличка"*); тематика незвичайних побутових ситуацій (*"Ой що ж воно за верба"*). Мелодика баладних пісень (переважно мінорного нахилу) відповідає лірико-пісенному стилю, лише в окремих зразках наближаючись до епічного (*"Ой пішли наші та й рибалочки"*). Маючи спільний ліричний модус мелоінтонування та індивідуалізовані контури лінійного руху, мелодії за стильовими ознаками поділяються на кантиленно-протяжливі (*"Коло млина, млина"*), кантиленні (значна кількість зразків), кантиленно-речитативні (*"Посіяла огірочки"*), фольклоризовані пісенно-романсові (*"Під вишнею-черешнею"*), пісенно-танцювальні (*"Ой чие ж то жито?"*).

У Підрозділі 6.5. "Аграрно-трудова пісні" дається аналіз 32-х необрядових (у зв'язку зі зникненням реліктових фольклорних зразків разом з втраченими обрядовими діями, що було зумовлено військовим життям чорноморців) пісень аграрно-трудового циклу, які в наші дні функціонують в кубанських поселеннях. Ці пісні умовно поділено на аграрні, пристосовані до співу під час колективної роботи в полі ("орні", "посівні", "сапні", "косовицькі", "жнівні"), і близькі до них, які співають під час перерви-відпочинку (пісні вільного сюжетного змісту і жанрового спрямування). До пісень першої групи належать: п'ятиваріантна "орна" пісня родинно-побутового, з елементами жарту, змісту *"Як піду я понад лугом"*; "посівна" пісня-балада *"Ой за гори-гори та й буйний вітер віє"* (шість варіантів); "посівна", баладного стилю пісня *"Усі гори зеленіють"* (чотири варіанти); "сапні" пісні жартівливого змісту *"А в нас польці як польці"* і *"Як полола дівчина лободу"*; "жнівні" пісні баладного стилю *"Ой, кротика моя, ти жалючая"* і *"Була в Галі нерідная мати"*. На відміну від аграрних, пісні вільного викладу, близькі до аграрних, мають акцентно-динамічну ритміку, однотиповий ритмічний малюнок, малорозвинену гетерофонічну або гомофонно-гармонічну фактуру, простий музично-поетичний текст ("орна" пісня *"Оре Семен, оре"*, танцювально-жартівлива *"У неділю п'ю, п'ю"*).

Підрозділ 6.6. "Фольклоризовані пісні літературно-мистецького походження". Літературні й мистецькі джерела у вигляді українських літературних та музично-літературних пісень, віршів, фрагментів із поем, також опосередкованих імпульсів і впливів, набувши різноманітних "кубанських" народних обробок, "редагувань", контамінацій, нових інтерпретаторських версій, увійшли до пісенного фонду чорноморсько-кубанського козацтва і збагатили насамперед його "ліричну" частину. Розгляд зафіксованих пісенних зразків (16

пісень і 15 варіантів) літературно-мистецького походження засвідчив, що процес їх фольклоризації, що почався в Україні, в умовах кубанського буття мав дійове й творче продовження через міцні українські театральні-музичні традиції, які довгий час (аж до репресивних 30-х рр. XX ст.) були яскравим мистецьким виразником національної константи українців Кубані. За мелостилістикою твори цього жанру є фольклоризованими піснями романсового складу кількох різновидів. До елегійно-кантиленного стилю належить більша частина пісень, серед яких такі перлини, як *"Ой стоїть явір ой над водою"* (народна переробка пісні № 18 із циклу *"Сад божественных песней"* Г. Сковороди), *"Ой віють вітри, ой віють буїні"* (сл. невідомого автора), *"Ой у саду на вишенці"* (два варіанти пісні М. Кропивницького), *"Садок вишневий коло хати"* (сл. Т. Шевченка). У піснях цього стилю переважають риси літературно-мистецького складу, фольклоризовані згідно з вимогами народної традиції в її локальному розгалуженні. У піснях кантиленно-протяжливого стилю (*"Там де Ятрень крутий в'ється"*, слова і музика А. Шашкевича; *"Ой летіла галка"* і *"Заповіт"* на сл. Т. Шевченка) яскраво виявляються взаємодія фольклорних і літературних традицій, майже суцільний союз музики і слова, в якому авторський текст підпорядковується закономірностям усного мелоінтонування. У піснях *"Кохайтеся, чорноброві"* (сл. Т. Шевченка), *"Сонце низенько"* (вільний варіант пісні Петра із *"Наталки Полтавки"* І. Котляревського) та *"Гей, бики, чого ви стали?"* (сл. С. Руданського) стиль мелодизованого речитативу надає помітнішого виявлення рис народнопісенної лірики, а в пісні *"Ой, мамо, не можна із нелюбом жити"* (сл. Є. Гребінки) пісенно-романсовий стиль монодичного зачину змінюється в *"ході"* на синтезований псаломно-романсовий речитативно-кантиленний інтонування. Автономне місце займають балада-романс лірико-пісенного стилю з елементами танцювальності *"Ой ти, Грицю"* (гаданою авторкою є полтавська козачка XVII ст. Маруся Чурай) та пісні моторно-танцювального стилю *"Їхав козак за Дунай"* і *"Свиснув козак на коня"* (авторство пов'язується з іменем слобідського козака-віршувальника XVIII ст. С. Климовського).

У підрозділі 6.7. *"Жартівливі пісні"* аналізуються 83 зразки гумористичного змісту, які належать до так званої кубанської народної *"сміхової"* культури. Вони активно функціонують на Кубані у вигляді стародавніх – трансформованих (частіше) або ідентичних (рідше) – українських пісень і кубанських новотворів. За функціональними і сюжетно-тематичними ознаками вони поділяються на любовно-ліричні, родинно-побутові, п'яницькі, алегоричні, сценічно-інтермедійні пісні та розважально-веселі куплети-приспівки танцювального характеру, а за засобами сюжетно-тематичного викладу – на монологічні (*"Як би в лісі гриби не родили"*, *"Моя мати на базарі була"*, *"Діду з бородою, не ходи за мною"*), діалогічні (*"Ой ти, гарний Семене"*, *"Ой що ж то за їж"*, *"Звідкіль ідеш, чоловіченько?"*), розповідально-описові (*"Ой горить віха"*, *"Од куреня до куреня"*, *"Як поїдем у Куцівку"*) та мішані (*"Ой ти ж діду, дідусеньку"*, *"Ой під*

вишенькою, під черешенькою”, “Чоловік против помело”, “Ванька бравий, кучерявий”, “Із-за гор, гори сдуть мазури”). Їхні музичні характеристики засвідчують, що монологічні зразки є більш ліризованими, ніж діалогічні й мішані; останнім притаманна театралізована репрезентативність, внаслідок чого деякі з них наближені до мініатюрних інтермедійних сценок з діалоговою формою викладу, в яких безпосередньо може знайти собі вихід гумор і з яких, власне, колись почався український музично-драматичний національний театр. Куплети-приспівки, які “збираються” в один пісенний твір або є складовою його частиною, базуються на наспівах, близьких до козачково-гопакових і хороводних танців. Вони мають типову танцювальну акцентно-динамічну ритміку, яка діє в межах мелорядків у вигляді комбінаторного чергування декількох ритмічних форм віршового чотирискладника: дипірихія, дактиля, анапеста, спондея та амфібрахія. У наш час нетанцювальні, танцювальні та близькі до них жартівливі українсько-кубанські пісні зберігаються в репертуарі фольклорних гуртів як “відголосок колишньої народної веселості” і виконуються у вільно інсценованому вигляді.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження встановлено, що народнопісенна культура українців історичної Чорноморії є однією із репрезентативніших сфер музичного фольклору Краснодарського краю Російської федерації. Ствердженням про закономірність існування на території Північно-Західного Надкубання українського субетносу і функціонування його народнопісенної культури була поставлена і сформульована науково-теоретична концепція, реалізації якої присвячено дане дисертаційне дослідження. Воно здійснено на базі експедиційно-польової, транскрипційної, системно-класифікаторської та етномузикознавчої аналітичної роботи, а також пізнання історико-соціальних процесів, пов'язаних з етнічною історією “чорноморських” земель і життєдіяльністю на них українців. Згідно з поставленими завданнями були одержані найважливіші наукові й практичні результати. На рівні пізнання історичних і соціальних процесів ці результати конкретизуються такими досягненнями: виявлена узагальнена “картина” етнічної історії Надкубанської території; визначено стратегічні й тактичні цілі царського уряду щодо перетворення козаків і селян українського зразка на учасників експансіоністських російських війн і виконавців регламентованих державних функцій; зроблено (на базі стислої хронологічної періодизації) ретроспективний розгляд функціонування чорноморсько-кубанського козацтва як творця (від 1792 р.) кубанської історії і водночас відтворювача української етногенетичної ніші в нових географічних умовах; висвітлено проблемні питання нації (в історичному і сучасному аспектах) через дослідну процедуру реконструкції “образу” запорожця, заглиблення в деструктивні процеси перетворення українського вільного козака на кубанського служилого воїна-армійця, прикордонника-

колонізатора, захисника самодержавства, що супроводжувалося втратами якісних рис генотипу, посиленням дії регіонального чинника і виникненням кризи самоідентифікації; виявлено ознаки національної константи через розгляд української топонімії і антропонімії (на матеріалі назв обстежених поселень і прізвищ інформантів історичної Чорноморії), а також через критику термінологічного словосполучення “субетнос російського етносу” щодо кубанського козацтва і моделі його традиційної культури, запропонованих кубанським істориком М.І. Бондарем. На рівні дослідження привнесеної на кубанські землі української автохтонної народнописенної культури окреслено сучасний стан пісенної фольклорної традиції українців історичної Чорноморії і здійснено етномузикознавче дослідження 943-х транскрибованих різножанрових пісенних зразків. Окреслений стан пісенної традиції включає такі показники:

- Опис форм функціонування народнописених жанрів у статусі гуртового керованого (клубного фольклорно-етнографічного або так званого “козачого хорового”), гуртового “самочинного” (термін Б.С. Луканюка) (родинного, товариського) та одноосібного виконавства, яке відбувається під час подій родинного життя, в період новорічно-календарних свят, в певних обставинах праці й відпочинку, на сцені, в хатній обстановці, на вулиці, “на природі”.

- Визначення того, про що співають (тобто репертуару): про історичні події та історичні постаті, чумакування, бурлакування, солдатчину, сирітство, удівство, лиху долю на чужині, злу свекруху, подружню зраду, кохання й подружнє життя, розлуку, тугу за милим (милою) і прожитими роками, причарування милого, сучасну дійсність; весільні обрядові й необрядові пісні та приспівки, колядки (коляди) і шедрівки, пісні коліскові, аграрно-трудоного циклу, моралізаторські та гумористичні, благальні гімни, фольклоризовані пісні українського літературно-мистецького походження.

- Розгляд виконавських локальних пісенних стилів, своєрідність яких виявляється через: одноосібний спів; спів “малим гуртом” самочинного родинного (дуетом, тріо) або товарисько-співацького (дуетом, тріо, квартетом, квінтетом, секстетом) статусів; спів “великим гуртом” (від 7 до 15-18 осіб) переважно мішаного типу, який керується працівником палацу (клубу) культури і функціонує як концертна одиниця, що репрезентує конкретне етнодіалектне середовище і тривіневий, за визначенням С.Й. Грици, модус його мислення – етнічний (український), етнографічний (локальний) та індивідуальний.

- Художні характеристики найяскравіших представниць певних локальних виконавських стилів, серед яких: **Корчина Любов Микитівна** (1931 р.н., ст. Медведівська), вишуканій манері якої властиві імпровізаційність, конкретизована винахідливим варіюванням інтонаційних, субпоспівкових та мелопоспівкових відрізків форми, ритмічна і звуковисотна мелізматичність, вільноагогічне нюансування мелодико-ритмічних малюнків мелопоспівок, схильність до ладової мінливості в процесі мобільного формотворення багатоплутної пісенної композиції; **Дем'яненко Ольга Яківна** (1911 р.н., ст. Старокорсунська), котра у

83-річному віці не втратила вміння протяжливо, багатьма звуками (до 14-17!) і в умовах рубатного ритму оспівувати один віршовий склад, вносити елементи голосіння, варіаційно розвивати моноспівковий матеріал, імпровізаційно “будувати” музичну форму; **Слепченко Наталія Михайлівна** (1935 р.н., ст. Староджерелівська), мелізматичний стиль якої базується на “горловій” манері мелоінтонування значного емоційного напруження – з моментами голосіння, повторно-трансформаційним типом мелодичного розвитку та рубатним ритмом (в піснях мінорного нахилу), розвитком моноспівкового матеріалу засобами мелодичної і ритмічної варіативності, мобільної мелоспівкової комбінаторики або інтенсивної кантиленно-фіоритурної варіаційної повторності (в піснях мажорного нахилу); **Шахворостова Антоніна Іларіонівна** (1928 р.н., ст. Воронезька), яка володіє справжнім співацьким голосом рівного й польотного тембру, схильна до регулярної “короткої” вокалізації голосових звуків.

Етномузикознавчий розбір пісень здійснено за такими позиціями:

– Жанрово-тематична систематизація фольклорних одиниць з виділенням таких жанрів: **нарративні** (історичні пісні); **quasi-нарративні**, в яких збереглися архаїчні сліди епічного мислення (чумацькі, наймитські, бурлацькі, сирітсько-наймитські, рекрутські, солдатські, ліро-епічні пісні баладного стилю); **обрядові календарно-обрядового** (колядки і щедрівки християнізованої і космогонічної тематики) і **родинно-обрядового** (весільні пісні) **циклів**; **ліричні** (пісні козацькі ліричні, про кохання, родинного життя, аграрно-трудова, літературно-мистецького походження, жартівливі).

– Структурна типологізація пісень з визначенням мелодичних типів різноваріантного зразка на базі кореляції ритмоінтонаційних характеристик мелоспівок, з яких формується мелострофа, розглядом і зведенням у класифікаційну систему каденційних зворотів та музичних цезур.

– Типізація багатоголосої музичної фактури – “чистої” і мішаної.

– Класифікація одно- – семирядкових музичних форм згідно з формотворчим розглядом віршової і мелодичної строфіки; визначення того, що в основі будови мелодичної строфіки більшості українсько-кубанських пісень лежать типові дворядковість з моделлю (AB) і трирядковість з моделлю (ABB₍₁₎).

– Виявлення таких принципів розгортання мелоспівок, як повторювання (точне, варіативне, варіаційне, секвенційне, трансформаційне, репризне на відстані, поспівково-комбінаторне), продовжений розвиток, оновлювання (на рівні похідного контрасту або контрасту зіставлення).

– Розбір мелодики, структурованість якої складається з монодичної лінії зачину (у більшості пісень) і вертикально-горизонтальної єдності ліній верхнього і залежного від нього нижнього голосів “ходу”, що вичерпують інтонаційно-ритмічні константи лінії зачину через їхні зміни і трансформації.

– Розгляд ладових структур, який засвідчив, що переважна кількість творів має історичні нашарування, пов’язані як з реліктами архаїки (дитоніка, тритоніка, тетратоніка, пентатоніка, повна діатоніка, нижньосекундове й квартове

змінювання устоїв), так і з впливами традицій мажоро-мінорної системи підголосково-поліфонічного та акордово-гармонічного мислення (інтонування в системі квінтakorду, паралельна ладова змінність устоїв, високий сьомий ступень, дво-, три- та чотирирусне інтонування).

– Класифікація за стильовими ознаками пісенних зразків, які мають споріднені епічний, ліричний або ліро-епічний модуси мелоінтонування та індивідуалізовані контури мелодичного руху, на пісні таких мелостилів: речитативно-кантиленний (зокрема з елементами голосіння), кантиленно-речитативний (в тому числі мелізматичний і протяжливий), речитативно-декламаційний, кантиленний, кантиленно-протяжливий, фольклоризований пісенно-романсовий, пісенно-танцювальний та моторно-танцювальний.

– Розгляд музичних ритмів з точки зору їх типології (мірний, акцентно-динамічний, рубатний, дольний) і визначення мірного (часокількісного) ритму як характерного для переважної більшості пісень.

– Дослідження різноваріантних пісень через визначення пісенної парадигми множинного ряду одного твору як сукупності декількох локальних варіантів, що групуються навколо найконсервативнішого інваріанту-мелотипу. Використання методу компаративного зіставлення мелопоспівок варіантів однієї пісні (разом із залученням показників попередніх “кроків” їх ідентифікації), на котрих позначилися процеси ритмоінтонаційної консервації, варіативності, трансформації та новоутворення, дозволило вийти на класифікаційні висновки щодо мелотипів за ознаками близької, віддаленої та трансформованої спорідненості.

– Пошуки і виявлення генетичних коренів і слідів ідентичності кубанського пісенного фольклору з фольклором різних регіонів України і Кубані через зіставлення музично-поетичних текстів конкретних творів з аналогічними зразками, що містяться в українських і кубанських фольклорних та пісенних збірниках, також у власних фондах дисертантки та її колег.

Спроба розв’язати поставлені у даному дисертаційному дослідженні наукові завдання підтвердила не лише наявність на території історичної Чорноморії потужної української музичної етнокультурної традиції, а й насущну актуальність професійного звернення до неї як до об’єкту спеціальної і перспективної галузі українського етномузикознавства. Подальший розвиток **етномузичного кубанознавства** тісно пов’язаний з розширенням діапазону і поглибленням тематики різноманітних локальних студій, інтенсифікацією теоретичних досліджень українсько-кубанського пісенного матеріалу, які узагальнюють його в аспектах мелотипології, мелофонії, мелоестетики та мелогеографії. Серед найбільш суттєвих і найменш розроблених – проблеми традиційного виконавства, етнокультурних нашарувань, народної музичної теорії, естетики, лексики, текстології, імпровізаційної майстерності, також вивчення музичного інструментарію та інструментальної музики, танців й танцювальної музики, соціологічних і психологічних аспектів щодо громадського ставлення до

етномузичних виконавців як представників українського субетносу, створення єдиного каталогізованого музично-фольклорного фонду українців Кубані, розсіяних по всій території Краснодарського краю і ширше – Північного Кавказу. Дана дисертаційна робота може стати імпульсом для дослідження більшості перерахованих тем. Значення її для наукового й практичного користування може виявитися в етнопедагогічній діяльності працівників кафедр музичного фольклору (музичної фольклористики) в галузях професійної музичної освіти через розробку циклу лекцій і навчальних програм, використання українсько-кубанського пісенного матеріалу (із другої, фонографічної частини монографії) в роботі фольклорних гуртів, підготовку радіо- і телепередач, спрямованих на наукове й художнє пропагування кубанської народнопісенної культури в Україні. Такі висновки стали можливими після системно-комплексного дослідження української субетнічної культури як явища мистецького і соціально-історичного.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Супрун-Яремко Н.О. Українці Кубані та їхні пісні: Монографія / Н.О. Яремко. – К.: Музична Україна, 2005. – 784 с.
2. Супрун Н.О. Історія кубанського козацтва в його піснях (на матеріалі фольклорних експедицій 1990-1996 рр.) / Н.О. Яремко // Наукові записки. Серія: Музичне мистецтво. – Тернопіль: Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка, 1998. – № 1 (9). – С. 57–66.
3. Супрун Н.О. Наша пісня на Кубані: історія і сучасність / Н.О. Яремко // Регрес і регенерація: Колективне дослідження за матеріалами Третіх Гончарівських читань. – К.: Музей І. Гончара, Родовід, 1998. – С. 127–136.
4. Супрун Н.О. Колядки і шедрівки українців Кубані / Н.О. Яремко // Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство. – Тернопіль: Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка, 2000. – № 2 (5). – С. 59–65.
5. Супрун Н.О. Піклувальники духовного добробуту українців на кубанській землі / Н.О. Яремко // Культура України: Зб. наук. пр. Мистецтвознавство. – Харків: Харківська держ. академія культури, 2000. – Вип. 7. – С. 254–262.
6. Супрун Н.О. Традиційний весільний обряд і пісні маргінальної української етноспільноти на Кубані / Н.О. Яремко // Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство. – Тернопіль: Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка, 2001. – № 1 (6). – С. 65–72.
7. Супрун-Яремко Н.О. Весільні пісні ритуальної вечереї чорноморських поселень / Н.О. Яремко // Фольклористичні візії (учні – вчителі І.В. Мацієвському з нагоди 60-річчя): Зб. статей і матеріалів. – Тернопіль: Астон, 2001. – С. 91–104.

8. Супрун-Яремко Н.О. До джерел кубанської музичної фольклористики / Н.О. Яремко // Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство. – Тернопіль: Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка, 2001. – № 2 (7). – С. 66–73.

9. Супрун-Яремко Н.А. Народно-песенный фонд черноморско-кубанского казачества (на материале фольклорных экспедиций 90-х годов) / Н.О. Яремко // Третьи кубанские литературно-исторические чтения. – Краснодар: Краснодарский гос. ун-т культуры и искусств, 2001. – С. 10–25.

10. Супрун-Яремко Н.А. Сиротские свадебные песни черноморских станиц: этномузыкологический аспект исследования раритетного явления / Н.О. Яремко // Итоги фольклорно-этнографических исследований этнических культур Северо-Западного Кавказа за 2000 год: Дикаревские чтения (7): – Краснодар, 2001. – С. 88–99.

11. Супрун-Яремко Н.О. Український пісенний фольклор чорноморських поселень Кубані / Н.О. Яремко // Культура України: Зб. наук. пр. Мистецтвознавство. – Харків: Харківська держ. академія культури, 2001. – Вип. 8. – С. 244–252.

12. Супрун-Яремко Н.О. Український феномен кубанського кобзарства / Н.О. Яремко // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Праці Секції етнографії і фольклористики. – Львів, 2001. – Т. CCXLII. – С. 562–573.

13. Супрун-Яремко Н.О. Аграрно-трудова пісня Кубанщини (на матеріалі фольклорних експедицій) / Н.О. Яремко // Культура України: Зб. наук. пр. Мистецтвознавство. – Харків: Харківська держ. академія культури, 2002. – Вип. 9. – С. 265–274.

14. Супрун-Яремко Н.О. Чумацькі пісні Кубанщини / Н.О. Яремко // Культура України: Зб. наук. пр. Мистецтвознавство. Філософія. – Харків: Харківська держ. академія культури, 2002. – Вип. 10. – С. 178–192.

15. Супрун-Яремко Н.О. “Сміхова” народнопісенна культура кубанських українців / Н.О. Яремко // Наукові записки. Серія: Мистецтвознавство. – Тернопіль: Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка, 2002. – № 1 (8). – С. 76–85.

16. Супрун-Яремко Н.О. Кубанська любовно-лірична піснетворчість української етнокультурної традиції / Н.О. Яремко // Парадигматика фольклору: Ювілейний зб. з нагоди 70-річчя С.Й. Грици. – К.-Тернопіль: Астон, 2002. – С. 139–154.

17. Супрун-Яремко Н.О. Національна константа українсько-кубанського козацтва / Н.О. Яремко // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Зб. наук. статей. – Чернівці: Рута, 2003. – Ч. I. – С. 319–324.

18. Супрун-Яремко Н.О. Ретроспективний погляд на історію і традицію кобзарства на Кубанщині / Н.О. Яремко // Традиція і національно-культурний поступ: Зб. наук. пр. – Харків: Харківський держ. ін-т мистецтв ім. Івана Котляревського та ін., 2005. – С. 104–116.

19. Супрун-Яремко Н.А. Деятельность "могилёвца" Якова Мышковского в Украине и на Кубани / Н.О. Яремко // Шляхи Магіл'євської гісторії: 36. наукових праць удільника IV Міжнародної наукової конференції (23-24 червня 2005 г.). – Магіл'є, 2005. – С. 140-145.
20. Супрун Н.О. Українська народна пісня на Кубані / Н.О. Яремко // Народна творчість та етнографія. – 1992. – № 5–6. – С. 35–38.
21. Супрун Н.О. Історичні пісні українців Кубані / Н.О. Яремко // Народна творчість та етнографія. – 1993. – № 2. – С. 58–66.
22. Супрун-Яремко Н.А. Александр Кошиц: попытка аналитического осмысления фольклористического наследия / Н.О. Яремко // Кубань: проблемы культуры и информатизации. – Краснодар: Краснодарский гос. ун-т культуры и искусств, 2001. – № 2 (19). – С. 22–28.
23. Супрун-Яремко Н.А. Топонимика и антропонимика исторической Черномории / Н.О. Яремко // Культурная жизнь Юга России. – Краснодар: Краснодарский гос. ун-т культуры и искусств, 2002. – № 1. – С. 42–47.
24. Супрун-Яремко Н.А. Украинский субэтнос на Кубани / Н.О. Яремко // Культурная жизнь Юга России. – Краснодар: Краснодарский гос. ун-т культуры и искусств, 2003. – № 3 (5). – С. 51–56.
25. Супрун-Яремко Н.О. Українська піснетворчість Північно-Західного Надкубання / Н.О. Яремко // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 4. – С. 82–88.
26. Супрун-Яремко Н.О. Народна пісня українців історичної Чорноморії в контексті історії і сучасності / Н.О. Яремко // Пам'ятки України: історія та культура: Науковий часопис. – К., 2005. – № 3-4. – С. 60-73.
27. Супрун-Яремко Н.О. Пісенна спадщина українців Кубані у друкованих джерелах / Н.О. Яремко // Пам'ятки України: історія та культура: Науковий часопис. – К., 2005. – № 3-4. – С. 222-229.
28. Супрун-Яремко Н.А. История черноморского казачества в его песнях (на материале полевых исследований) / Н.О. Яремко // Культурная жизнь Юга России. – Краснодар: Краснодарский гос. ун-т культуры и искусств, 2006. – № 3 (17). – С. 7-12.
29. Супрун Н.О. Українське весілля на Кубані / Н.О. Яремко // Проблеми збереження і відродження народних традицій, звичаїв і обрядів: Тези Республіканської науково-теоретичної конференції (12-14 листопада 1991 р.). – Львів: Львівська держ. консерваторія ім. М. Лисенка, 1991. – С. 19–21.
30. Супрун Н.О. Українська народна пісня на Кубані / Н.О. Яремко // Мистецтво і традиційна культура українського зарубіжжя: Матеріали Міжнародної наукової конференції в Івано-Франківську (10-12 листопада 1992 р.). – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1996. – С. 134-139.
31. Супрун Н.О. Колядки і шедрівки на Кубані / Н.О. Яремко // Проблеми успадкування зимових народних звичаїв та обрядів: 36. матеріалів і тез науково-

практичної конференції Другого Слов'янського фольклорного фестивалю "Коляда" (19-21 січня 1996 р.). – Рівне, 1996. – С. 109–111.

32. Супрун Н.О. Вивчення народних пісень українців Кубані / Н.О. Яремко // Регрес і регенерація в народному мистецтві: Тези доповідей Третіх Гончарівських читань (26-28 січня 1996 р.). – К., 1996. – С. 48.

33. Супрун Н.О. Тематика і мелодичні типи кубанських колядок і щедрівок / Н.О. Яремко // Феноменологія українського народного мистецтва: форма і зміст: Тези доповідей П'ятих Гончарівських читань (9-10 жовтня 1998 р.). – К., 1998. – С. 116–117.

34. Супрун Н.О. Тематика та зміст християнських колядок і щедрівок Кубані / Н.О. Яремко // Роль християнства в утвердженні освіти, науки та мистецтва: історія, уроки, перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції П'ятого Слов'янського фольклорного фестивалю "Коляда" (21-22 січня 1999 р.). – Рівне: Рівненський держ. гуманітарний ун-т, 2000. – С. 210-215.

35. Супрун-Яремко Н.О. Кобзарство і кобзарі Кубанщини / Н.О. Яремко // Традиція і сучасне в українській культурі: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю Гната Хоткевича (18-21 грудня 2002 р.). – Харків: Харківський держ. ін-т мистецтв ім. Івана Котляревського та ін., 2002. – С. 72–73.

36. Супрун-Яремко Н.А. Кобзарство и кобзари Кубани / Н.О. Яремко // Вопросы инструментоведения: В 2-х ч. – Санкт-Петербург: Российский ин-т истории искусств, 2004. – Вып. 5. – Ч. 1. – С. 75–80.

37. Супрун-Яремко Н.О. Народна піснетворчість українців Кубані / Н.О. Яремко // Наукові записки. – Рівне: Рівненський держ. гуманітарний ун-т, 2004. – С. 120.

38. Супрун-Яремко Н.О. Українсько-кубанські фольклоризовані пісні літературного і мистецького походження / Н.О. Яремко // Традиційна народна культура: збереження самобутності в умовах глобалізації: 36. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (18-20 вересня 2004 р.). – Харків: Регіон-інформ, 2004. – С. 129-135.

39. Супрун-Яремко Н.О. Кубанські "криміналістичні" балади в контексті дослідження К. Квіткою пісень про дітозгубництво / Н.О. Яремко // Тези доповідей науково-практичної конференції до 125-річчя з дня народження К.В. Квітки (17 лютого 2005 р.). – Рівне: Рівненський держ. гуманітарний ун-т, 2005. – С. 15-19.

40. Супрун Н.О. Наша пісня на Кубані / Н.О. Яремко // Рівне. – Рівне, 1993. – № 9.

41. Супрун Н.О. Українська пісня на Кубані: історія і сучасність / Н.О. Яремко // Наша справа. – Рівне, 1996. – № 32.

АНОТАЦІЇ

Яремко Н.О. Народнопісенна культура українців Кубані (на матеріалі польових досліджень історичної Чорноморії). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 – музичне мистецтво. – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. – Київ, 2006.

Дисертація присвячена музично-текстологічному дослідженню етнопісенної традиції українського субетносу Північно-Західної частини Краснодарського краю Російської федерації (історичної Чорноморії) як регіонального кубанського явища, котре органічно входить в систему українського музичного фольклору. Актуальність дослідження зумовлена насущною необхідністю етномузикознавчого осмислення української народної пісенності, яка функціонує за межами метрополії в активних і пасивних формах серед носіїв традиції (від 1792 р.) і в концертно-вторинному відтворенні (від 1818 р.). У дисертаційній роботі вперше в українському і кубанському етномузикознавстві на матеріалі польової і транскрипційної роботи дисертантки, а також через вивчення історичних, етнографічних та інших письмових джерел XIX-XX століть досліджена українська епічна, обрядова і лірична народна піснетворчість в контексті української і кубанської історії та культури. Дисертація є першою спробою комплексно-системного дослідження українського пісенного фольклору як духовної цінності національної культури, в котрій закарбувалася “творча робота” багатьох поколінь українців Кубані з їх відчуттям українського поетичного слова і музичної інтонації, християнської моралі і неповторної аuri свого генотипу.

Ключові слова: народна пісня, Кубань, Чорноморія, український, жанр, культура, стиль, структура.

Яремко Н.А. Народно-песенная культура украинцев Кубани (на материале полевых исследований исторической Черномории). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора искусствоведения по специальности 17.00.03 – музыкальное искусство. – Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М.Т. Рильского НАН Украины. – Киев, 2006.

Диссертация посвящена музыкально-текстологическому исследованию этнопесенной традиции украинского субэтноса Северо-Западной части Краснодарского края Российской федерации (исторической Черномории) как регионального художественного явления, органично входящего в систему украинского музыкального фольклора. Утверждением актуальности исследования украинской народно-песенной традиции, которая третье столетие функционирует за пределами метрополии как среди носителей песенного фольклора (с 1792 г.), так и в концертно-сценическом воплощении (с 1818 г.), поставлена и сформулирована научно-теоретическая концепция. Исследование народно-песенной культуры украинцев исторической Черномории в контексте украинской

и кубанской истории и культуры осуществлено впервые и потому носит проблемный характер, поскольку предлагается ряд принципиально новых взглядов, оценок, периодизаций, подходов и выводов. Данная работа, также впервые, вводит в научное обращение этномузыковедческое аналитическое описание значительного корпуса песен украинско-кубанской традиции (134 образца эпического, 388 обрядового и 421 лирического жанров) как результат собирательной, транскрипторской и исследовательской работы диссертантки.

Тот факт, что украинский субэтнос в сложных условиях адаптации, ассимиляции, дискриминации сумел сохранить коренной субстрат своей культуры, оказался сильным аргументом для пробуждения научного интереса к этой культуре как явлению не только художественному, но и социально-историческому. Это обусловило проведение исследования в двух направлениях: познания исторических и социальных процессов, происходящих до и после переселения украинских казаков и крестьян на кубанские земли, и привнесённой на эти земли автохтонной культуры. Цель проведенных диссертанткой в 1990-1996 гг. 10 фольклорных экспедиций заключалась в организации таких последовательных действий: собрать (записать на магнитную плёнку) украинские разножанровые песни в местах исторического заселения украинцев на территории Северо-Западного Прикубанья; транскрибировать их (используя современную украинскую методику) как автентические художественно-исторические образцы; на основе разработанной классификаторской системы создать "свой" песенно-культурный фонд; исследовать его с позиций украинского аналитического этномузыковедения; выявить закономерности бытования (в активных и пассивных формах) в русскоязычной среде народной песенности кубанских украинцев как представителей национальной культуры, которые являются субэтносом украинского, а не российского этноса.

Собранный, транскрибированный, систематизированный и исследованный песенный фонд дифференцируется на три цикла: **эпический, обрядовый, лирический**. Согласно жанрово-тематической систематизации привлечённых к анализу 943-х песен, выделены такие жанры: **нарративные** (94 исторические песни), **quasi-нарративные** (40 станковых песен, 33 лиро-эпические песни балладного стиля, песни кобзарского репертуара в контексте ретроспективного взгляда на кубанское кобзарство как на феномен украинской культуры); **обрядовые** жанры календарно-обрядового (120 песен зимне-новогоднего календаря) и семейно-обрядового (268 свадебных песен) циклов; **лирические** жанры (117 казацких лирических песен, 52 любовные, 73 семейно-бытовые, 32 аграрно-трудовые, 83 шуточные песни, 31 песня литературно-музыкального происхождения). В песнях всех родов лирическое преобладает над эпическим, а для большинства песен каждой жанрово-тематической группы показательным является функциональное единство и межжанровые взаимовлияния. Все это позволило назвать песнетворчество украинцев исторической Черномории музыкально-художественным явлением диффузного типа.

Этномузыковедческое исследование включает такие основные позиции: структурная типологизация с установлением мелодических типов многовариантной песни, сведением в классификаторскую систему каденционных оборотов и музыкальных цезур; типизация фактуры, мелодики, ритмики, стилистики, музыкальной формы (преимущественно двух-, трёхстрочной); выявление принципов мотивного развития (точного, вариативного, секвенцированного, трансформированного и комбинаторного повторения, продолженного развития и обновления); поиски генетических корней и следов идентичности при сопоставлении музыкально-поэтических текстов записанных на Кубани украинских песен с аналогичными региональными песенными образцами, помещёнными в украинских и кубанских фольклорных и песенных сборниках.

Ключевые слова: народная песня, Кубань, Черноморья, украинский, культура, жанр, стиль, структура.

Yaremko N.O. Folk Song Culture of ukrainians of Kuban (based on the materials of field studies in the historical territory of the Black Sea region). – Manuscript.

The dissertation meets requirements for the Doctor Degree in Art, speciality 17.00.03 – art music. – National Academy of Music of Ukraine named after P.I.Tchaikovsky. – Kyiv, 2005.

The research focuses on ethnic song traditions of Ukrainians in northwestern part of Krasnodar (historical territory of the Black Sea region) that is a regional Kuban phenomenon and an integral part of the Ukrainian music folklore system. The actuality of this work is described by the necessity of Ukrainian folk singing comprehension that functions out of the centre in active and passive forms among the bearers of tradition (since 1792) and in secondary, concert reproduction (since 1818). Ukrainian folk singing (epic, ritual and lyric) in the context of Ukrainian and Kuban history and culture is raised for the first time in Ukrainian and Kuban ethnic musicology based on the materials of field and transcriptions by the author and also through studies of historical, ethnographic and other written resources of the 19th and 20th centuries. The dissertation is the first attempt to show the complex and systematic study of Ukrainian folk singing as a spiritual value of national culture, in which creative work based on the feeling of Ukrainian poetic words, music intonation, Christian ethic and a unique aura of the genotype of many generations of Kuban Ukrainians.

Key words: folk song, Kuban, the territory of the Black Sea region, Ukrainian, genre, culture, style, and structure.

Підписано до друку 23.11.2006 р. Формат 60x84 1/16. Папір офсет.
Гарнітура «Times». Друк офсет. Ум. друк. арк. 2,32. Обл.-вид. арк. 1,9.
Наклад 100 пр. Зам. 77.

Друкарня видавництва «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97.

6 сер 2007

✓ Ас. 4

АВ 70.545

200

МИСТ